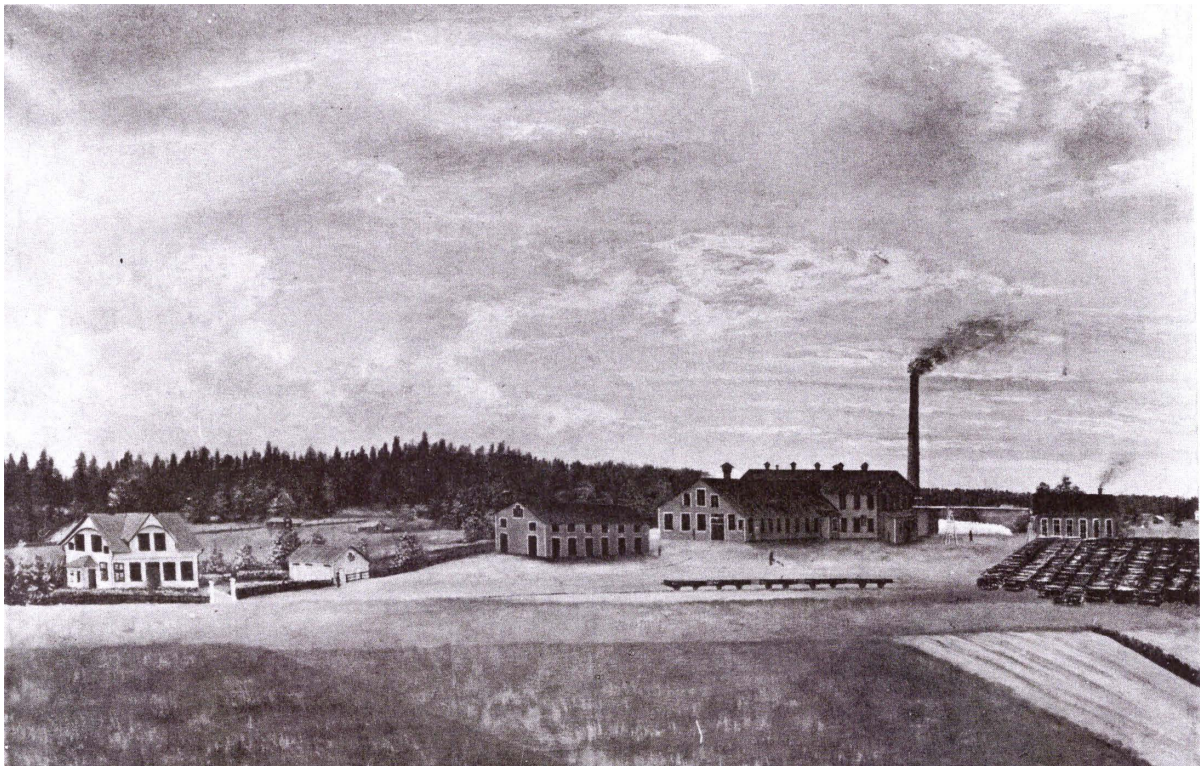

Mackmyra Sulfit AB

Svante Janson

Mackmyra sulfitfabrik var en fabrik för framställning av pappersmassa vid Mackmyra bruk i Valbo socken utanför Gävle. Fabriken grundades av Mackmyra bruks ägare 1889, och var (till största delen) i släktens ägo till 1932; fabriken drevs sedan av andra ägare till 1976 då den lades ned.

”Mackmyras massa har på grund av sin styrka, rehhhet och vithet alltid betraktats som en av de bästa oblekta sulfitmassorna på världsmarknaden”¹

Mackmyra Sulfitfabrik före branden 1897.

20 oktober 2017

¹Vivi Sörensen, 80 år med Mackmyra Sulfit AB, 1970.

Innehåll

1. Bakgrund	3
2. Bolaget bildas	4
3. Aktieägare och styrelse 1890–1907.	5
4. De första åren	5
5. Brand 1897 och återuppbyggnad.	6
6. Olaga flottning?	7
7. Arbetsförhållanden	8
8. Mackmyrakonflikten 1906	8
9. Disponent Erik Steffansson slutar 1907	12
10. Disponent Lundbäck	12
11. Klingberg tar makten 1907.	13
12. Ett efterspel 1908	15
13. Miljöproblem	16
14. Klingberg blir praktiskt taget ensam ägare 1917	16
15. Ekonomiska svårigheter och banken tar makten	17
16. Fortsatta svårigheter och slutet på släktens engagemang	19
17. Ekonomisk sammanfattning och slutkommentar	21
18. Epilog	22
Tack	22
Appendix A. Pappersmassa och sulfitfabriker.	23
A.1. Lite statistik	24
Appendix B. Aktiekapital och aktieägare 1890–1917.	24
Appendix C. Styrelse och revisorer 1889–1932	25
Appendix D. Huvudpersonerna	27
D.1. Wilhelm Fogelmarck (1835–1893)	27
D.2. Christian Lundeborg (1842–1911)	27
D.3. Erik Steffansson (1844–1926)	28
D.4. Erland Theodor Klingberg (1866–1938)	30
Appendix E. Andra aktieägare mm i bolaget 1889–1932.	30
E.1. Fogelmarck/Klingberg	30
E.2. Lundeborg	31
E.3. Disponent	32
E.4. Övriga 1907–1918.	32
E.5. Övriga 1921–1932.	32
Appendix F. Några bilder	34
Källor.	37

1. Bakgrund

Mackmyra bruk i Valbo, ca en mil från Gävle, var ett gammalt järnbruk som sedan 1814 ägdes av familjen Elfbrink;² i tur och ordning Olof Elfbrink (1773–1835), Daniel Elfbrink (1808–1846) och Wilhelm Elfbrink (1813–1870). Dessa bodde i Gävle och var i första hand grosshandlare, med bland annat stor rederiverksamhet, och Mackmyra bruk var en ganska liten del av deras verksamhet. När Wilhelm Elfbrink dog 1870 hade dock grosshandel och rederi upphört, och Mackmyra var nog ekonomiskt relativt mer betydande än tidigare.³

Wilhelm Elfbrink lämnade tre döttrar efter sig; Julia (1839–1918) gift med Oskar von Otter (1835–1905), Emma (1842–1910) gift med Wilhelm Fogelmarck (1835–1893) och Anna (1844–1913) gift med Christian Lundeberg (1842–1911). Wilhelm Fogelmarck bodde på Valls herrgård och Christian Lundeberg kom från Forsbacka bruk, båda i Valbo, se vidare Appendix D. De två svågarna Wilhelm och Christian samt Christians far August Lundeberg (1810–1885) köpte 1871 Forsbacka bruk, där August varit förvaltare sedan 1841. De ägde sedan både Mackmyra bruk och Forsbacka bruk tillsammans. Christian och Anna Lundeberg bodde på Forsbacka medan Wilhelm och Emma Fogelmarck bodde på Mackmyra på somrarna och på Vall resten av året, se Appendix D.⁴

De nya ägarna koncentrerade järnhanteringen till Forsbacka bruk som byggdes ut med stora investeringar, medan järnbruket i Mackmyra lades ned 1877. Rimligtvis såg svågarna ett behov att hitta någon ersättningsverksamhet i Mackmyra som kunde utnyttja resurserna där, både vattenkraften i Gavleån och de stora skogar som bruket ägde och som tidigare hade använts till framställning av träkol till järnbruket. Vem som tog initiativet till att bygga en sulfittfabrik är okänt, men tydligen diskuterade svågarna saken med ingenjören Erik Steffansson (1844–1926), som då var bruksförvaltare på Gysinge bruk. De kände honom säkert sedan länge eftersom han var släkt med Christian Lundeberg; han hade haft en farbror som var gift med en syster till Christian, och deras nu föräldralösa dotter (Erik Steffanssons kusin) bodde på Forsbacka med Christian som förmyndare; se Appendix D.

Det fanns dessutom en föregångare, och kanske inspirationskälla, till sulfittfabriken: Gadöborgs pappersbruk som var verksamt 1848–1870 och låg på samma plats som senare Mackmyra Sulfitt, men hade andra ägare. Gadöborgs papperbruk startades 1848 av boktryckaren och tidningsmannen Anders Petter Landin (1811–1881) i Gävle. Pappersbruket gick i konkurs 1867 och fick ny ägare, men lades ned 1870.⁵

²Mer exakt köpte Olof Elfbrink 1814 halva bruket av Carl Magnus Strömbäck, och 1819 andra halvan av hans mor Sara Strömbäck, född Högberg.

³När Wilhelm Elfbrink dog 1870 visade bouppteckningen tillgångar på (avrundat) 655 814 riksdaler riksmünt (rdr rmt) och skulder på 172 262 rdr rmt (allts netto 483 552). Av tillgångarna var Mackmyra bruk med varor och inventarier (avrundat) 148 000 rdr rmt, och tillhörande hemman ytterligare 45 000; dessutom fanns invägt ståljärn i Gävle för 38 000; tillsammans 231 000 rdr rmt. Mackmyra bruk var alltså en stor del av tillgångarna. Bland övriga tillgångar fanns hälften av Högbo bruk 52 000 rdr rmt, aktier i olika bolag 170 000 rdr rmt, fordringar på bank och andra 140 000. (Fastigheterna i Gävle hade just brunnit i Gävle brand, så de togs bara upp till tomtvärdet.)

⁴Även Julia och Oskar von Otter bodde först i Valbo, på Sofiedals herrgård som byggdes åt dem och uppkallades efter systrarna Elfbrinks mor Sofie Elfbrink, född Göransson (1817–1860), men Julia och Oskar flyttade redan 1873 till Steninge slott vid Mälaren och har ingen del i Mackmyra Sulfits historia.

⁵Gadöborgs pappersbruk gjorde papper av linnelump, till skillnad från Mackmyra Sulfitt som gjorde pappersmassa av ved, men aldrig gjorde färdigt papper.

2. Bolaget bildas

Wilhelm Fogelmarck, Christian Lundeberg och Erik Steffansson skrev den 16/2 1889 ett kontrakt att de skulle utfärda ”inbjudning till bildande af ett aktiebolag för anläggande af en sulfitfabrik vid Mackmyra”, med ett aktiekapital av minst 220 000 och högst 450 000 kronor, varav de själva tecknade 220 000: Wilhelm Fogelmarck och Christian Lundeberg 85 000 var och Erik Steffansson 50 000.⁶ De hoppades alltså få mer startkapital från andra personer, men de bestämde i kontraktet att de i vilket fall som helst genast skulle skaffa material (råvaror), beställa maskiner o.s.v. för en tillverkning av ca 900 ton/år. De beslöt också att om de inte fick ett kapital på minst 330 000 kronor skulle de bilda ett mindre bolag som bara skulle köpa hälften av de vattenfall och den mark som det större bolaget annars skulle köpa av Mackmyra bruks ägare (dvs Wilhelm Fogelmarck och Christian Lundeberg själva); för detta skulle det mindre bolaget betala 50 000 kronor. (Fogelmack och Lundeberg satsade alltså 60 000 kronor kontant vardera, förutom det de sköt till i mark och vattenfall.) Vidare antogs Erik Steffansson till verkställande direktör, med en lön på 5 500 kronor/år, jämte fri bostad och ved.⁷

Erik Steffansson och hans familj flyttade från Gysinge till Valbo hösten 1889.⁸ De flyttade in i Sofiedals herrgård,⁹ som bolaget hyrde av Mackmyra bruk som bostad åt Steffansson till 1901, då bolaget byggde en egen disponentvilla (på åsen på andra sidan Gavleån från fabriken).^{10 11}

Den 2/9 1889 hölls ett konstituerande möte på Mackmyra med de tre grundarna, som konstaterade att inga ytterligare teckningar skett, och att de alltså ensamma utgjorde bolaget. De bestämde bolagets namn till ”Mackmyra Sulfit Aktiebolag”¹² och utsåg sig själva till interimstyrelse, med Erik Steffansson som verkställande direktör och kassaförvaltare.

Ett första förslag till bolagsordning underkändes av Kungl. Maj:t 25/10 1889 såsom ofullständigt,¹³ varefter ett nytt förslag skickades in 21/11 1889 och godkändes av Kungl. Maj:t 7/2 1890; bolaget var nu formellt färdigbildat. Bolagsstämma hölls 6/3 1890 på Vall och valde bland annat om styrelsen, samt utsåg till revisorer ingenjör August Lundeberg i Oslättfors (1849–1944, Christians bror) och Kristian W. Lundeberg (1866–1948, Christians son) i Forsbacka. En ordinarie bolagsstämma hölls 29/7 1890 på Mackmyra, varvid alla omvaldes och sergeant Gerdt Lundeberg (1868–1948, Christians son) utsågs till revisorssuppleant.¹⁴

⁶220 000 kr 1889 motsvarar ca 15 000 000 kr 2017 räknat enligt konsumentprisindex, men ca 220 000 000 kr räknat enligt löneindex för manlig industriarbetare.

⁷Steffansson tituleras i protokollen ”ingenjör” till våren 1893, men sedan ”disponent”. Det kan vara en tillfällighet, men titelbytet sammanfaller med Wilhelm Fogelmarcks död och att Christian Lundeberg blir den ledande i bolaget.

⁸Flytten är registrerad 27/8 1889 i Österfärnebos utflyttningslängd och 6/11 1889 i Valbos inflyttningslängd.

⁹Se fotnot 4. Sofiedals herrgård hade haft några andra hyresgäster sedan Julia och Oskar von Otter flyttade, men stod nog nu tom.

¹⁰Sofiedals gård, med 257 ha skog och 62 ha åker, köptes långt senare, 1917, av Sulfiten, vilket (då, under första världskriget) ”varit av vital betydelse för bolaget med hänsyn till mjölkanskaffning för bolagets arbetare”. Se även fotnot 55.

¹¹Disponentvillan är numera möbelaffär.

¹²Namnet särskrevs ofta, speciellt i början, medan t.ex. Kungl. Maj:ts godkännande av bolagsordningen (under tecknad av Oskar II) skriver ”Mackmyra sulfitaktiebolag”.

¹³”förslaget saknar bestämmelser i de uti 6 och 7 §§ af Kongl. Förordningen angående aktiebolag den 6 Oktober 1848 angifna hänseenden”. 6 och 7 §§ i förordningen handlar om regler för när tecknade aktier inte betalas, och om överlåtelse av aktier.

¹⁴Enligt bolagsordningen bestod styrelsen av ”tre bland aktieegarne valde ledamöter”; det fanns alltså inget att välja på vid första bolagsstämman, men senare tillkom olika familjemedlemmar som aktieägare och därigenom

Fabriken hade nog börjat byggas redan 1889; den blev snabbt klar och produktionen av pappersmassa startade redan ca 1 juli 1890.

3. Aktieägare och styrelse 1890–1907

Mackmyra Sulfit AB startade alltså med ett aktiekapital på 220 000 kr fördelat på 220 aktier. Av dessa tecknade som sagt Wilhelm Fogelmarck 85, Christian Lundeberg 85 och Erik Steffansson 50. Wilhelm Fogelmarck och Christian Lundeberg gav omedelbart bort en del aktier till sina barn, och vid senare emissioner och arvsskiften tillkom fler aktieägare inom familjerna Fogelmarck och Lundeberg, se Appendix B för detaljer, men till 1907 ägdes alla aktier inom dessa två familjer och av disponent Erik Steffansson (som inte blandade in några familjemedlemmar). I praktiken kontrollerades nog alla aktier därför av de tre stiftarna så länge de levde, och dessa tre bildade också bolagets styrelse till 1893. Wilhelm Fogelmarck var ordförande i styrelsen, och disponent Steffansson verkställande direktör och kassaman. Styrelsesuppleant var Christian Lundebergs äldste son Kristian W. Lundeberg, som också var revisor tillsammans med Christians bror August Lundeberg.

När Wilhelm Fogelmarck dog 1893 efterlämnade han, förutom änkan (som kapitalet ursprungligen kommit ifrån) tre döttrar men ingen son. Det var tydligen inte aktuellt att någon av kvinnorna skulle ta hans plats i styrelsen, så på bolagsstämman 1893 besattes den lediga platsen av Kristian W. Lundeberg, och ny styrelsesuppleant blev Arthur Lundeberg (1860–1927, Christians kusin); däremot valdes Anna Fogelmarck (1867–1953, Wilhelms dotter) till revisor tillsammans med August Lundeberg. Christian Lundeberg blev ny styrelseordförande. (Familjen Lundeberg dominerade således fullständigt bolaget.)

Två år senare, 1895, gifte sig Anna Fogelmarck med Erland Theodor Klingberg (1866–1938), som omedelbart valdes in i styrelsen. Styrelsen bestod i fortsättningen, tills Steffansson slutar 1907, alltså av Christian Lundeberg (ordförande), Erik Steffansson (verkställande direktör och kassaman) samt Erland Klingberg. Kristian W. Lundeberg återgick till att vara styrelsesuppleant,¹⁵ och revisorer var August Lundeberg och Arthur Lundeberg. Se vidare Appendix C.

Erland Th. Klingberg var när han kom in i bolaget knappt 30 år, medan Christian Lundeberg och Erik Steffansson då båda var drygt 50. Man kan anta att han, som dessutom kom från annat håll, i början spelade en underordnad roll. Detta skulle dock ändras senare, se kapitel 11.

4. De första åren

Produktionen startade som sagt ca 1 juli 1890; den 11 juli offererar man den första sulfitmassan. Tillverkningen skedde i två liggande roterande kokare.

potentiella styrelseledamöter. När senare även utomstående personer valdes in i styrelsen blev de aktieägare med 1 aktie var. (Det är okänt om de fick köpa denna aktie av någon av huvudägarna, eller om de fick låna den, eller fick den som gåva.)

Bolagsordningen föreskrev också att till revisorer och deras suppleanter kunde endast väljas ”aktieägare, deras målsmän, fäder, bröder, söner eller mågar”. Det tycks av detta ha förutsatts, kanske omedvetet, att revisorerna skulle vara män; dock blev Anna Fogelmarck (aktieägare) vald till revisor 1893, se kapitel 3.

¹⁵Kristian W. Lundeberg tjänstgjorde som suppleant vid några styrelsemöten under dessa år, när Erland Th. Klingberg eller Christian Lundeberg inte kunde delta. Han valdes också till mötesordförande vid bolagsstämman några gånger när pappa Christian Lundeberg inte kunde delta (t.ex. 26/8 1905, då Christian Lundeberg var nybliven statsminister och förberedde sig för de kommande veckornas fredsförhandlingar i Karlstad med norske statsministern); annars valdes till mötesordförande fram till 1907 alltid styrelsens ordförande (Wilhelm Fogelmarck när han levde, sedan Christian Lundeberg).

Det första året (1890) producerades 1 100 ton sulfitmassa,¹⁶ och man redovisade en vinst på 455,76 kronor. Fabriken hade 39 arbetare, som arbetade i 12-timmarsskift (med matraster); medellönen var ca 2 kronor/dag.¹⁷

Fabriken tycks ha gått bra från början. Nyinvesteringar gjordes och produktionen ökade. Pappersmassan tycks huvudsakligen ha sålts till England och Frankrike.

1894 var ett av de bästa åren. Produktionskostnaden (inkl. avskrivningar och räntor) var 98,59 kr/ton, och försäljningspriset låg på 151–160 kr/ton, även om en del reklamationer drog ned resultatet. Följande års bolagsstämma beslöt också om en rekordstor utdelning på 25%. Även följande år gick mycket bra. Se tabell 1.

år	prod.	vinst	utdelning
1890	1100	455	0
1891	?	12315	0
1892	?	30934	0
1893	?	65496	15% = 39750
1894	3478	161875	25% = 66250
1895	4186	137035	20% = 53000
1896	4206	83641	10% = 26500
1897	1966	39612	10% = 26500
1898	116	26500	10% = 26500
1899	6395	40711	10% = 26500
1900	8323	31313	10% = 26500
1901	10357	35015	10% = 26500
1902	12000	70328	10% = 34000
1903	13053	139646	12% = 40800
1904	12909	122112	15% = 51000
1905	12215	204016	15% = 51000
1906	6236	−82419	15% = 51000

Tabell 1: Produktion sulfitmassa (ton), vinst (kronor) och utdelning (i % av nominellt belopp och i kronor; utbetalad följande år) de första 17 åren. Vinstsiffrorna (från balansräkningarna) visar nog snarast balanserad vinst i bokföringen, och skiljer sig därför något från årets egentliga vinst.

5. Brand 1897 och återuppbyggnad

Den 25 juli 1897 blev fabriken i stort sett totalförstörd genom en eldsvåda. (Orsaken blev inte klarlagd.) Förlusten beräknades till 426 150 kr, men en försäkring täckte det mesta, utom ca 36 000. (Därtill kommer väl produktionsbortfallet.)

Man beslöt att bygga upp fabriken igen, och samtidigt utvidga den; man byggde för en produktion av 7 000 ton/år med tre stående kokare.

Man räknade med att komma igång igen i mars 1898, men nybyggnaden tog tid och produktionen kom inte igång förrän 2/12 1898; 1898 producerades därför bara 116 ton.

¹⁶Räknat som torr massa, liksom alla produktionssiffror nedan. Massan räknas i engelska ton (1016 kg), men skillnaden är liten.

¹⁷Vivi Sörensens artikel uppger att medellönen torde ha varit kring 20 öre per timme. Revisionsberättelsen för 1893 innehåller en lista på räknefel i avlöningsboken; de timlöner som förekommer där är 8–17 öre/timme; om dessa löner är typiska är svårt att säga.

Nybyggnaden kostade 807 000 kronor (248 000 för byggnader och 559 000 för maskiner och inrättningar), vilket till stor del finansierades med nya lån; bolagets skulder var 253 000 kr vid ingången av 1897, men hade stigit till 814 000 vid utgången av 1898. (Ändå redovisades en vinst på 26 500 i bokföringen, med hjälp av reserverade medel från tidigare år, så att aktieägarna kunde få 10% utdelning även 1898.)

Kring sekelskiftet gick fabriken rätt dåligt ekonomiskt; bolaget redovisade ganska små vinster men lyckades undvika förluster. 1900 var produktionskostnaden 109,65 kr/ton (vilket skylldes på dyra råvaror, främst mycket dyr kol samt dyr och sämre ved) och försäljningspriset bara 115,09 kr/ton.

Mackmyra Sulfit fortsatte ändå att investera i nya maskiner och byggnader och produktionen steg varje år.¹⁸

6. Olaga flottning?

Även om Mackmyra och Forsbacka bruk hade stora skogar så köptes säkert större delen av virket till massaframställningen utifrån.¹⁹ Mycket av virket flottades på vattendrag, som vanligt var på den tiden.²⁰

1902 åtalades Mackmyra Sulfits styrelse (Chr. Lundeberg, E.Th. Klingberg och E. Steffansson) för att bolaget flottat massaved obarkad i Jädraån. Det gällde rätt stora mängder: 9 279 m³ 1900 och 10 640 m³ 1901, vilket enligt låg beräkning var 173 981 resp. 199 500 klampar om 2 meters längd. Åklagaren hävdade att enligt reglerna skulle allt virke, utom kolved, som flottades i Jädraån vara avbarkat, och yrkade på böter med 50 öre för var och en av de flottade 373 481 klamparna. (Detta skulle vara betydligt mer än bolagets vinst dessa år, se tabell 1.)

Styrelsen svarade dels att de ansåg att bestämmelsen om avbarkning inte längre kunde anses gälla, med hänvisning till en kunglig kungörelse från 1885, dels att även om bestämmelsen gällde så skulle massaved p.g.a. sina ringa dimensioner vara jämförbar med kolved.

Häradsrätten dömde så småningom Steffansson till 60 000 kr i böter, men domen överklagades och upphävdes av hovrätten, som friade bolaget.²¹

¹⁸Några exempel: 1899 skaffades en ny ångpanna och ångmaskin; 1901 byggdes bl.a. en ny arbetarbostad och beslöts om en ny ångpanna; bolagstämman 1903 beslöt, på förslag av disponenten, bl.a. att bygga kisugnar till en kostnad av 75 000 kr för att bränna svavelkis istället för som tills dess svavel för att framställa sulfitluten. En ny kokare byggdes 1905, liksom ett nytt kontor och en ny kraftstation i Gavleån (för att minska behovet av ångmaskinskraft).

¹⁹Jag har tyvärr inga siffror på åtgången av massaved. Men man brukar räkna med ca 5 m³ ved per ton massa, vilket i början av 1900-talet skulle betyda ca 60 000 m³ massaved per år. Tage Klingberg, nuvarande ägare till Mackmyra bruk, uppskattar att Mackmyras skogar på den tiden producerade ca 10-15 000 m³ massaved per år, vilket tillsammans med Forsbackas skogar kanske täckte en tredjedel av massavedsbehovet.

²⁰Själva transporten var ju gratis, även om en hel del arbete krävdes för att flottning och skiljning skulle fungera. Dessutom blev det en del förluster av virke; i styrelseberättelsen för 1905 anmärks att utöver den vanliga avskrivningen för sjunkning på 7,5% av den massaved som flottades i Dalälven, så hade man gjort en extra avskrivning på 34 000 kr för att täcka en brist på 9 800 m³ massaved som försvunnit. Mackmyra Sulfit hade också investerat i flottningsanordningar i Runn och Jädraån, och i en egen ångbåt "Mackmyrasulfit" i Runn (åtminstone från 1906).

²¹Detta baseras på ett referat i SvD 5/11 1902 och ett meddelande på bolagsstämman 1905. (Jag har inte haft tillfälle att läsa själva domarna.)

7. Arbetsförhållanden

Mackmyra Sulfit hade i början av 1900-talet²² ca 200 arbetare, inklusive en del tillfälligt anställda; många hade inte anställning hela året. Varje sulfitkok tog vanligen ca 15–16 timmar, men längden varierade; produktionen pågick därför dygnet runt, och arbetarna inne i själva fabriken arbetade i 12-timmarsskift, antingen dagskift eller nattskift en vecka i taget. Under sitt skift hade arbetarna matraster, som kunde vara rätt långa men som kom på oregelbundna tider beroende på när koken blev klara m.m. De som arbetade i massabingaren, där den massan efter koket östes ned och sedan skottades upp på en rem för rensning och torkning, ansågs ha så ansträngande arbete att de arbetade varannan halvtimme och hade rast varannan. Produktionen hölls naturligtvis igång även på söndagar, men arbetsstyrkan var då minimal.

När arbetarna varje söndag bytte mellan dagskift och nattskift fick de som hade ena skiftet (och arbetade på söndagen) ett s.k. långskift på 24 timmar; detta inträffade ungefär en gång i månaden för berörda arbetare.

Lönen var för de flesta omkring 100 kr/månad.²³ Lönen bestod, för arbetarna inne i fabriken, dels av en fast timpenning, dels av ett tillägg på ca 6 öre/ton av fabriken hela produktion (varierande något mellan olika arbetare).

Som jämförelse hade disponent Steffansson i årslön 8 000 kr + tantiem,²⁴ och ingenjör Lundbäck 8 000 kr (utan tantiem), dvs 667 kr/månad; när Lundbäck 1908 blev disponent fick han 12 500 kr/år, dvs 1042 kr/månad. Disponentens lön var alltså ca 10 typiska arbetarlöner.

Arbetarna hade fri läkarvård och de inuti fabriken var olycksfallsförsäkrade för 2 000 kr, de övriga för mindre summor. Dessutom hade ett 60-tal familjer fri bostad.

Om en arbetare uteblev från arbetet utan giltigt skäl drogs från lönen betalning för lika många timmar som försumats;²⁵ dessa plikter gick till arbetarnas sjukkasse, men var en orsak till missnöje.

8. Mackmyrakonflikten 1906

Den stora skamfläcken i bolagets historia är konflikten 1906.

Söndagen den 18 februari 1906 ordnade Järnvägsbyggnadsarbetarefackförbundet (en avdelning av Grof- och fabriksarbetareförbundet) ett möte på dansbanan i Västbyggeby, där 11 arbetare på Sulfiten blev medlemmar i fackförbundet. Ytterligare ett 50-tal blev medlemmar de närmaste veckorna. När Sulfitens ledning fick veta detta sammankallade disponent Steffansson till ett möte fredagen den 9/3, där han läste upp följande skrivelse.²⁶

²²Uppgifterna kommer från artiklar skrivna med anledning av Mackmyrakonflikten 1906, men förhållandena var nog i stort sett desamma under många år.

²³Bagge anger att 47% hade 80–100 kr per fyra veckor, 10% mer än 100 kr, 28% 60–80 kr och 15% under 60 kr.

²⁴Nuförtiden skulle man väl säga bonus.

²⁵Såvitt jag förstår utöver att arbetaren inte fick betalt för timmarna; arbetaren fick alltså negativ lön om han var borta.

²⁶Skrivelsen är inte funnen i de studerade delarna av bolagets arkiv; texten här är kopierad från en artikel i *Social Tidskrift* maj 1906, se nedan. Samma text (ordagrant, förutom små skillnader i stavning och understrykningar) finns även i fackförbundets egen historik från 1926. Innehållet stämmer också i många detaljer med ett referat i SvD 13/3 1906.

Till arbetarkåren.

Då det är en allmän erfarenhet, att de arbetare, som ställa sig under socialistiskt förmyndarskap, just därigenom råka under förtryck och ett olidligt beroende och att socialisternas diktan och traktan går ut på att stifta split och tvedräkt emellan arbetare och arbetsgivare till bådaderas skada, så har Styrelsen för Mackmyra Sulfitaktiebolag sedan lång tid tillbaka varit fullständigt enig om att icke under några omständigheter använda sig af arbetare, som ansluta sig till socialistisk fackorganisation.

Bolagets styrelse meddela Eder följande, som länder Eder till ovillkorlig efterrättelse:

Senast lördag kväll kl. 8 e. m. den 10 mars skola de anteckna sina namn på en lista å Sulfitkontoret, hvilka vilja fortsätta sitt arbete under förbindelse att under den tid de äro i Mackmyra Sulfitbolagets arbete icke ansluta sig till socialistisk fackorganisation och för dem, som redan antecknat sig på den socialistiska föreningslistan att stryka sina namn på anmälningslistan till den påtänkta socialistiska föreningen.

Nu nämnda anmälningar kunna ske gruppvis eller enstaka, efter fritt val, blott senast intill kl 8 på lördag kväll. Detta gäller alla arbetare, ingen enda arbetare undantagen.

De som icke anmält sig till utsatt tid, anses därmed hafva valt att säga upp sin plats till afflyttning på ordinarie uppsägningstiden 8 dagar och skola i så fall bostäderna där de ägas af Sulfitbolaget, vara utrymda inom 14 dagar från nu, efter hvilken tid påskyndad vräkningsdom mot tredskande sökes.

De som däremot anmält sig, tillförsäkras, så länge fabriken är i drift, sin oafkortade aflöning på hittillsvarande grunder för torr massa.

Nu nämnda bestämmelser äro ovillkorliga, äfven med risk för fabriken att behöfva slås igen för folkbrist, om förblindelse och brist på kritik hos arbetarne skulle vara så allmänt spridd, att ett större mångtal underlåter att genom anmälan af sina namn återgå till lugn och sans till arbete under större tilltro till arbetsgivare än till socialistledare.

Det må skarpt betonas att Styrelsen beslutat hellre riskera långa tiders stillestånd än att komma i beroende af socialistlägret, som aldrig hitintills visat sig annat än som de verkliga despoterna öfver de sina, tillställande split och ofrid. Detta kan tjäna Eder som ledning, om huru ni nu klokast handla. Bolagets leveranskontrakt äro också ställda så, att de icke lägga hinder i vägen för afbrott i tillverkningen af sådant slag, som sammanhänger med arbetar-oro. Därjämte meddelas, att hvad resultat det än blir här vid Mackmyra, så skola följande arbetare nu genast uppsägas till afflyttning om 8 dagar eller förr, om de själfva så önska. Dessa äro: J. E. Thunberg, Johan Larsson, Paul Larsson, Karl Grönskog, Jakob Andersson, Er. Engvall, Oskar Lättman, J. Nilsson, Klas Johansson, Karl Jansson, J. G. Hasselgren, A. E. Eriksson (kapare), E. Eriksson.

De af dessa, som innehafva Bolagets rum, skola hafva lämnat sin bostad senast 14 dagar härefter, hvarpå eljest vräkningsdom sökes.

Om någon af de arbetare, som återgå till arbetet enligt det villkor, som nu angifvits, senare skulle påkommas med att vara medlem af socialistisk fackorganisation, är han i och med detsamma skild från sitt arbete omedelbart d. v. s. utan föregående uppsägning.

Och för framtiden: Ingenjör och underbefäl hafva styrelsens ovillkorliga order att icke begagna sådant folk, som visa ett fegt, bakslugt begär att stå under socialistiskt

öfvervälde. Då Ni hittilldags icke velat taga reson eller förstå skäl, så är nu icke heller värdt att meddela Eder annat än orderns innehåll. Det må endast bifogas, att om Arbetarbladet fortsättningsvis innehåller vilseledande och lögnaktiga artiklar om Mackmyrafabrikens befäl eller styrelse, så kommer en ytterligare och betydligare rensning att göras bland arbetarne.

Arbetarne hafva nu att själfva bestämma sig. Med det goda förhållande som rådt mellan flertalet arbetare och deras öfverordnade hittilldags, hyser Styrelsen den förhoppningen, att de flesta skola låta sig ledas af sitt eget förnuft och ej af andra. Styrelsens ståndpunkt är i hvarje fall orubblig.

Mackmyra den 9 mars 1906.

för Mackmyra Sulfit-Aktiebolag:

E. Steffansson.

Resultatet blev dock inte det önskade: samma kväll och under helgen gick ytterligare ett 90-tal arbetare med i fackföreningen, och den 13/3 bildades Mackmyra Sulfitfabriksarbetarefackförening som en egen avdelning i Grof- och fabrikarbetareförbundet; de hade då 149 medlemmar, och endast ett 30-tal arbetare stod utanför. Steffansson vägrade förhandla med fackföreningen, och den 17/3 stängdes fabriken.

Alla arbetare som bodde i Sulfitens bostäder och tillhörde fackföreningen sades upp (med undantag för två familjer med sjuka medlemmar); ingen flyttade frivilligt, och den 19 april och följande dagar vräktes med hjälp av länsman och poliser ett 40-tal familjer.²⁷ Vräkningarna blev mycket uppmärksammade, och blev en stor PR-förlust för bolaget. Bilder från vräkningarna med möbler och barn utomhus spreds över landet, i tidningar och som vykort. Sympatityttringar och ekonomiskt stöd kom från olika håll.²⁸ Att Mackmyra Sulfits styrelseordförande Christian Lundberg var en av de ledande högerpolitikerna, bara ett halvår tidigare statsminister och nu vice talman i första kammaren, gjorde konflikten extra uppmärksam, speciellt från socialdemokratiskt håll. En interpellation gjordes också i riksdagen, där socialdemokraten Leksell från Sandviken retoriskt frågade om statsministern (Staaf) lagt märke till den upprörande behandlingen av arbetarfamiljerna i Mackmyra. Men även liberala och konservativa tidningar tog ställning för de anställda.

Konflikten behandlades bland annat i en längre artikel av Gösta Bagge i *Social Tidskrift* i maj 1906 (medan konflikten fortfarande pågick).²⁹ Enligt den var orsaken till att en fackförening

²⁷Vräkningarna gick uppenbarligen lugnt till, utan motstånd, men också utan samarbete och det tog lång tid att samla ihop och bära ut bohaget, som ställdes upp utanför; första dagen blev bara 5 familjer vräkta. Nästa dag var det snöstorm; då skedde inga vräkningar, men de fortsatte nästa vecka. Fackföreningen lyckades ordna bostäder åt alla vräkta.

²⁸Några exempel, från Svenska Dagbladet:

Ett massmöte i Stockholm 13/5 med 20 000 deltagare (enligt arrangörerna; färre enl. SvD), där huvudpunkten var Hjalmar Branting som talade om rösträttsfrågan, men sedan talade August Palm om Mackmyrakonflikten och en resolution antogs.

En "Jättekonsert i Katarina kyrka (af 300 sångare) till förmån för Mackmyra familjerna" i Stockholm 20/5. I Sala förekom både i april och flera dagar i juli demonstrationer med flera hundra deltagare som krävde att en poliskonstapel Isberg från Sala som deltagit i vräkningarna skulle avskedas.

Även den nyss nämnda resolutionen i Stockholm i maj protesterar mot att borgmästare Lundberg i Sala skickat några poliser som förstärkning till vräkningarna i Mackmyra. Vad man verkar ha missat är borgmästarens personliga förbindelser med bolaget; han var en av förmyndarna för Emma Fogelmarck, tillsammans med bl.a. Erland Th. Klingberg, och han valdes 1907 in i Mackmyra Sulfits styrelse där han blev ordförande, se kapitel 11 och Appendix C och E.4.

²⁹Författaren Gösta Bagge (1882–1951) var 1906 fil. kand.; han blev senare bl.a. professor i nationalekonomi

bildades egentligen inte missnöje med lön eller arbetstid. Men det hade en tid rått stor misstämning mellan arbetarna och ledningen. Arbetarna påstod att ledningen behandlade dem inhumant, med skällsord och stryk. Ledningen förnekade detta; man erkände att käpprapp förekommit, men bara för att få bukt med våldsverkare och berusade, både sådana som tillhört fabriken och utomstående som trängt in. Vidare skyllde ledningen på en hetsig socialistisk agitation från den socialdemokratiska ungdomsklubben i Valbo och enskilda agitatorer, kraftigt understödda av Arbetarbladet i Gävle som kritiklöst tryckte rykten och förvrängningar, samt att en del missnöjda element kommit in bland arbetarna, och att detta spred misstämning och rykten bland arbetarna, som inte gick till ledningen utan vände sig till agitatorerna; arbetschefen hade blivit hotad till livet.³⁰

Sulfiten försökte skaffa strejkbrytare för att starta driften på nytt, vilket naturligtvis väckte protester, och Arbetarbladet publicerade namn på dem som värvats i form av dödsannonser. Driften kom aldrig igång, men en hel del reparationer gjordes när nu fabriken ändå stod still.

Disponent Steffanson försvarade vräkningarna, och sade att han inte hade något emot att arbetarna slöt sig till en fackförening, men icke till den nu ifrågavarande socialistiska.

Redan i maj hänsköt Mackmyra Sulfit sin sak till Arbetsgivareföreningen, som började samtala med fackföreningen. Förhandlingarna tog dock lång tid; en stötesten var att bolaget inte ville återanställa vissa av arbetarna.

Den 4 september träffades slutligen en uppgörelse, där föreningsrätten erkändes på båda sidor. Av de tidigare arbetarna skulle 75 återanställas omedelbart, och 25 senast den 1/11, och eventuellt ytterligare av dem senare; bolaget hade under konflikten anställt ett 30-tal nya arbetare och gick därför inte med på att återanställa samtliga.³¹ Arbetarna skulle också få tillbaka sina tidigare bostäder om de var lediga.

Disponent Steffansson hänvisar i sin skrivelse i mars till styrelsen (dvs han själv, Christian Lundeberg och Erland Th. Klingberg), som han säger är fullständigt enig. Men i en förklaring till konflikten skriver Steffansson (SvD 29/4) att han har ansvaret och att Christian Lundeberg blivit otillbörligt inblandad; Lundebergs enda del var att han medgivit Steffansson att ställa allvarliga maningar till arbetare, och att om detta inte ledde till något resultat få stänga fabriken. (Den okände Klingberg brydde sig ingen om; han nämns knappast i de artiklar jag läst.) Några dagar senare uttalar sig också Christian Lundeberg och säger att han ansåg disponentens skrivelse olyckligt avfattad, både i form och innehåll; han beklagade att förhållandena utvecklat sig så som skett, och han sade sig ha blivit pinsamt berörd av de med vräkningarna förknippade omständigheterna. Rimligtvis måste styrelsemedlemmarna ha diskuterat fackföreningen och konflikten många gånger, men det enda protokollförda möte som hittats är från 30/6. Då meddelar disponenten att utsikter till förhandlingar finns, och styrelsen utser till sitt ombud Svenska arbetsgivareföreningens verkställande direktör. Dessutom finns i protokollet en §2: "Skulle mot förmodan underhandlingarna ej leda till något resultat, beslöts att med de nyantagna arbetarna igångsätta fabriken." Mot denna §2 reserverade sig Christian Lundeberg. Nästan två månader senare, den 21/8, anmäler Erland Th. Klingberg att han "med hänsyn till för handen varande omständigheter" inte längre stöder §2 i beslutet den 30/6, och att han nu anmäler sin reservation.

vid Handelshögskolan 1921–1947, riksdagsman 1932–1947, partiledare för högerpartiet 1935–1944, ecklesiastikminister 1939–1944.

³⁰Gösta Bagge säger sig inte kunna avgöra vad som var sant av detta, men ansåg att vad som behövdes var just en fackförening för att kanalisera arbetarnas missnöje, så att arbetarna i första hand vände sig till arbetsgivaren och inte till tidningspressen.

³¹En del av de tidigare arbetarna hade flyttat bort under konflikten. Hur många som till slut återanställdes vet jag ej.

Av detta tycks det som om disponent Steffansson var den som drev den hårdaste linjen, medan Christian Lundeberg var mer benägen till eftergifter, och att Erland Th. Klingberg först anslöt sig till Steffanssons linje men sedan ändrade sig i augusti, då väl förhandlingarna gått in i ett slutskede.

Bolagsstämman 1906 ajournerades från 30/7 till 28/12, men i protokollet nämns inget om konflikten. I styrelseberättelsen för 1906 (till bolagsstämman 1907) sägs inget om konflikten som sådan, eller dess upplösning, men den nämns som bakgrund för att förklara att året gick med förlust; produktionen skedde bara knappt halva året (och blev också ca hälften av tidigare års), och dessutom passade man på och gjorde exceptionellt stora reparationer under konflikten. Bolagsstämman 1907 beviljade ändå en aktieutdelning på 15% från reserverade vinstmedel från tidigare år.

Mackmyrakonflikten blev en symbol för föreningsrätten i svenskt arbetsliv.³² Men bolaget stod på fel sida.

9. Disponent Erik Steffansson slutar 1907

Vid bolagsstämman 1906 meddelade styrelsen att man kommit överens med disponent Erik Steffansson att han skulle sluta 31/12 1907.

Orsaken framgår naturligtvis inte, men man kan spekulera i olika tänkbara anledningar. Steffansson var bara 62 år, och ville knappast pensionera sig, även om han möjligtvis ville koncentrera sig på sina andra sulfitfabriker (se Appendix D).

Det är möjligt att den bittra konflikten 1906, som ju slutade med bolagets och Steffanssons fullständiga nederlag, och dessutom oenighet mellan styrelseledamöterna, bidrog till att Steffansson antingen ville eller tvingades bort.

Men dessutom dök samtidigt en annan konflikt upp, som kan ha varit en anledning. Styrelseprotokollet från 11/1 1907 inleds med en lång beskrivning om att hösten 1906 hade styrelseledamöterna Lundeberg och Klingberg fått veta att disponent Steffansson ett år tidigare, 30/9 1905, hade beslutat upphöra med försäljning av pappersmassa till Frankrike genom det ombud de då använde, och istället skrivit ett kontrakt, som gav ensamrätt på försäljning till Frankrike, Belgien och Spanien i 5 år, med firman Berner & Nielsen i Paris, ”i hvilken firma disponentens son Löjtnant Sigge Steffansson samtidigt blifvit intagen såsom delegare”. Styrelsen menade att disponenten aldrig haft rätt att sluta avtal om försäljning själv, utan att sådana avtal alltid beslutats av styrelsen, antingen vid ett formellt möte eller genom muntlig överenskommelse och ”uttalade styrelsen sitt beklagande och ogillande af den af Disponenten sålunda egenmäktigt vidtagna åtgärden”. Steffansson, som ju var den tredje ledamoten i styrelsen, reserverade sig givetvis mot beslutet, och hävdade att det nya ombudet var bättre än det gamla, och att hans son, ”som fått alla mina erfarenheter och i öfrigt fullt kvalificerad” hade tillfört firman ytterligare svensk kraft. Han lovade dock att försöka få Berner & Nielsen att gå med på att upphäva avtalet, trots att han ansåg att detta vore till skada för bolaget.³³

10. Disponent Lundbäck

Till Steffanssons efterträdare som disponent utsågs Einar Lundbäck (1869–1941), som var ingenjör på fabriken sedan 1898. Han kom att vara disponent i nära 25 år, 1908–1932

³²Uppgårelsen följdes på nationell nivå av Decemberöverenskommelsen mellan LO och SAF 20/12 1906 där föreningsrätten erkänns, mot att LO accepterar arbetsgivarens rätt att i övrigt fritt anställa och avskeda personal.

³³Vad som senare hände med försäljningen till Frankrike vet jag tyvärr inte.

11. Klingberg tar makten 1907

Så länge Steffansson var kvar rådde en maktbalans mellan de tre i styrelsen, som ju också tillsammans med div. familjemedlemmar (som nog kunde förutsättas vara lojala) var de enda aktieägarna; familjen Lundeberg hade visserligen flest aktier (sedan 1893), men mindre än hälften, så ingen av de tre hade egen majoritet utan vilka två som helst kunde överrösta den tredje, både på bolagsstämma och i styrelsen (där de naturligtvis hade en röst var). Rimligtvis var de inte alltid eniga, men av detta har jag inte sett något spår i protokollen före ovannämnda händelser 1906 och 1907, och alla beslut på bolagsstämmorna fattas enhälligt.

När Steffansson slutar 1907 ändras detta; han säljer under hösten sina aktier till Erland Th. Klingberg och Emma Fogelmarck, och resultatet blir en stormig bolagsstämma 1907.

Bolagsstämman börjar på Grand Hotell i Gävle den 24/8; Christian Lundeberg väljs som vanligt till mötesordförande, varefter stämman ajourneras ”på förekommen anledning”. (Detta hade hänt några gånger tidigare också, senast 1906 under pågående arbetarkonflikt; om ajourneringen berode på konflikter mellan ägarna eller helt andra skäl framgår inte någon gång.)

Bolagsstämman fortsatte den 21/12 1907 på Jernkontoret i Stockholm.³⁴ Erik Steffansson, som ju bara hade en vecka kvar som disponent, var inte närvarande, och inte heller hans efterträdare Einar Lundbäck (som köpt 1 aktie av Steffansson), men annars var bolagsstämman välbesökt; där deltog förutom Christian Lundeberg och Erland Klingberg sju andra släktingar³⁶ som alla stödde Christian Lundeberg i voteringarna, men som röstlängden visar hade Erland Klingberg 191 röster och de andra tillsammans bara 149.

Christian Lundeberg var redan i augusti vald som mötesordförande, och fortsatte därför som detta. Efter att ha öppnat sammanträdet inledde han med en protest till protokollet. Steffansson stod fortfarande registrerad i bolagets aktiebok som ägare till 59 aktier, och han hade lämnat fullmakt till Erland Klingberg att rösta för dessa aktier. Men Steffansson hade i brev till styrelsen tidigare i december meddelat att han sålt aktierna till Emma Fogelmarck och Erland Klingberg. Problemet var att bolagsordningen föreskrev att vid försäljning av aktier hade styrelsen hembuds rätt, dvs rätt att istället inlösa aktierna. Styrelsen hade tydligen ännu inte behandlat denna försäljning; däremot hade Emma Fogelmarks förmyndare (däribland Erland Klingberg) meddelat att de inte ansåg att hembudsskyldigheten gällde i detta fall eftersom hon var gammal aktieägare. Christian Lundeberg sade att han inte ville bestrida kapten Klingbergs rätt att rösta för dessa aktier vid sammanträdet, men att han ”till framtida efterrättelse och kännedom” protesterade mot tillvägagångendet att kringgå bolagsordningens föreskrifter om hembud genom att Klingberg nu röstade för aktierna genom fullmakt från den person som skriftligt meddelat att han sålt dem. I protesten instämde samtliga övriga aktieägare utom Klingberg.

Efter att enhälligt ha beviljat styrelsen ansvarsfrihet och fastställt utdelningen på 15% kom bolagsstämman till frågan om arvode till styrelsen. Ordföranden, Christian Lundeberg, föreslog oförändrad lön och tantiem, dvs en lön på 8 000 kr/år³⁷ till disponent och verkställande direktör

³⁴Tidigare bolagsstämmor har vanligen hållits hemma hos ordföranden, på Vall eller Mackmyra på Fogelmarcks tid och sedan på Forsbacka; några gånger har man varit på Stadshotellet eller Grand Hotell i Gävle. Att bolagsstämman hålls i Stockholm kan bero på att Christian Lundeberg 1906 sålt Forsbacka och permanent flyttat till Stockholm, men det verkar också troligt att man ville hålla till på neutral mark. Det är också första gången man har en utomstående, och antagligtvis opartisk, mötessekreterare;³⁵ normalt har ordföranden själv skrivit protokollet, även om Kr. W. Lundeberg några gånger har skrivit protokollet åt sin pappa.

³⁶August Lundeberg (Christians bror), Hans Ericson (Christians systerson), Arthur Lundeberg (Christians kusin), Kristian W. Lundeberg (Christians son), C. O. Olin (Christians svärson), Gerdt Lundeberg (Christians son), Otto Redlund (gift med Wilhelm Fogelmarcks fosterdotter; röstade med sin enda aktie ändå med Lundeberg), se Appendix E. Alla övriga aktieägare hade lämnat fullmakter till någon närvarande.

(vilket ju varit samma person sedan bolaget bildades) och 1 200 kr att delas mellan de två övriga i styrelsen,³⁸ samt ett tantiem³⁹ på 10% av årets vinst (efter några avdrag) som fördelades med 3/4 till disponenten och 1/8 var till de två andra. Kapten Klingberg yrkade att inget tantiem skulle utgå för 1908, men fasta löner på 12 500 till disponenten, 5 100 till en separat verkställande direktör, och 1 350 till styrelsens ordförande.⁴⁰ Vid votering vann Klingbergs förslag med 191 röster mot 149.

Styrelsevalet skedde med slutna sedlar. Erland Th. Klingberg och den nye disponenten Einar Lundbäck fick båda samtliga 340 röster; vidare fick borgmästaren Otto Victor Lundberg 191 röster och Christian Lundberg 149.⁴¹ Grundaren Christian Lundberg var alltså bortröstad ur styrelsen efter 18 år, varav 14 som ordförande!

Bolagsstämman skulle även utse posterna som verkställande direktör och kassaman inom styrelsen. Mötesordförande Christian Lundberg yrkade att dessa (såsom tidigare) skulle utövas av samma person, men Klingberg yrkade på separata val av de två, ”och segrade vid företagen omröstning kapten Klingbergs yrkande”. Sedan utsågs Klingberg till verkställande direktör med 191 röster mot 149 för disponent Lundbäck, varefter Lundbäck enhälligt utsågs till kassaman.⁴²

Sedan valdes styrelsesuppleant, också med slutna sedlar, varvid Christian Lundberg fick 191 röster mot Kristian W. Lundberg 149. Christian Lundberg tillkännagav då ”att han, som i många år varit ledamot av bolagets styrelse och ordförande derinom, icke kunde mottaga det uppdrag hvarmed han nu blifvit hedrad”. Med anledning av detta förklarade Klingberg att han ansett sig förhindrad att rösta på Christian Lundberg till styrelseledamot eftersom han skulle ha förklarat sig ämna vägra bispringa bolaget att få kredit om herr Klingberg bleve bolagets verkställande direktör. Christian Lundberg svarade då att när han fått veta att meningen var att utse olika personer till verkställande direktör och disponent så hade han förklarat att han ansåg detta strida mot ett förståndigt ordnande av bolagets skötsel, eftersom dessa personer lätt skulle kunna ha olika åsikter om vad som vore bäst för bolaget; dessutom skulle den nyvalde verkställande direktören sannolikt inte kunna delta i affärerna så i detalj som är nödvändigt, eftersom han en stor del av året måste vara borta för militärtjänstgöring.⁴³

Vid nytt val av styrelsesuppleant avgavs 149 röster på Kristian W. Lundberg, som omedelbart avsåde sig uppdraget.

Vid ett tredje val av styrelsesuppleant fick direktör Otto Redlund 191 röster och fröken Siri Fogelmarck 149.⁴⁴ Otto Redlund förklarade då att han avsåde sig uppdraget eftersom han var

³⁷Lönen hade gradvis stigit från 5 500 kr då bolaget bildades 1889.

³⁸Dessa två fick själva bestämma hur de skulle dela på pengarna. Om de delade lika, eller om t.ex. ordföranden fick mer, framgår inte.

³⁹Se fotnot 24.

⁴⁰Verkställande direktör var alltså inte en heltidsanställning, vilket brukar vara fallet idag. Om man antar att Klingberg inte ansåg sig mindre värd än disponenten, så ser man av lönerna att arbetet av honom beräknades till lite mindre än halvtid.

⁴¹Borgmästare Lundberg i Sala var inte en Lundberg. Men han hade tydligen goda kontakter med Erland Th. Klingberg, och var bl.a. en av förmyndarna för Emma Fogelmarck; se appendix E.4.

⁴²Vid den nya styrelsens första sammanträde den 26/12 utsågs Otto Lundberg till styrelseordförande.

⁴³Erland Th. Klingberg var kapten vid Dalregementet. Detta var på den tiden inte ett heltidsarbete, men krävde naturligtvis hans närvaro delar av året. (Erland Th. Klingberg bodde med sin familj i Falun 1909–1916, se appendix D.4.)

⁴⁴Siri Fogelmarck var svägerska till Erland Th. Klingberg, och Otto Redlund var gift med hennes fostersyster Helene, se appendix E.1.

för avlägset boende och alltför lite bevandrad på bolagets affärsområde.

Vid ett fjärde val av styrelsesuppleant fick justitierådet Nils Claëson 191 röster och fröken Siri Fogelmarck 149. Nils Claëson blev alltså vald, men alla närvarande utom Klingberg reserverade sig mot detta beslut av det skäl ”att det knappast vore lämpligt, att fru Fogelmarcks samtliga tre förmyndare ensamma kunde komma att bilda styrelse”.⁴⁵

Slutligen omvaldes enhälligt revisorena August Lundeberg och Arthur Lundeberg samt revisorssuppleanten Gerdt Lundeberg, varefter stämman avslutades.

12. Ett efterspel 1908

Bolagsstämman 1908 hölls på Grand Hotell i Gävle. Hela styrelsen, dvs E. Th. Klingberg, disponent E. Lundbäck och O. V. Lundberg⁴⁶ deltog, liksom Christian Lundeberg och fyra av hans nära släktingar. Christian Lundeberg valdes enhälligt till mötesordförande.

Röstlängden visar att Christian Lundeberg och hans familj hade 148 röster, varav Christian själv 70; O. V. Lundberg hade 96 (för Emma Fogelmarck) och E. Th. Klingberg 96, samt disponent Lundbäck 1 röst.⁴⁷ Men när röstlängden skulle justeras hänvisade Christian Lundeberg till sin protest förra året, och ville ha upplysning om aktierna som Steffansson sålt till Erland Th. Klingberg och Emma Fogelmarck hade blivit hembjudna till bolaget enligt bolagsordningen. Klingberg hänvisade till styrelseprotokoll från 26/2 och 11/4, men Christian Lundeberg ansåg att dessa protokoll visade att hembud inte skett på rätt sätt, och förklarade att han därför inte kunde medge rösträtt för dessa 59 aktier (liksom 1 aktie som Sofi Fogelmarck sålt till Erland Klingberg); rösttalen nedsattes därför till 60 för Emma Fogelmarck (dvs O. V. Lundberg) och 45 för E. Th. Klingberg. O. V. Lundberg och E. Th. Klingberg reserverade sig mot beslutet.

Detta innebar att Christian Lundeberg med familj nu hade majoritet på bolagsstämman, med 148 röster av 254 godkända.

När man kom till frågan om arvode för styrelsen, upprepade Christian Lundeberg sin mening från förra året, men ville dock inte för närvarande påyrka återgång till ”den af bolagets stiftare Herrar Wilh. Fogelmarck och Chr. Lundeberg allt från bolagets bildande och till bolagsstämman den 21 Dec. beslutade och tillämpade ordningen”. Han hemställde därför om samma arvoden som beslutats 1907, vilket antogs.

Valet av styrelse skedde med slutna sedlar, och nu händer något märkligt: då ”utsågs med 70 röster, afgifna av en röstande” samma styrelse som 1907. Till styrelsesuppleant utsågs Otto Redlund.

Det var alltså bara Christian Lundeberg (den ende närvarande med 70 röster) som röstade vid styrelsevalet. Men han röstade enligt Klingbergs önskan, och mot sin egen nyss uttalade uppfattning.

Man kan undra vad som egentligen sades på mötet före denna omröstning.

Min tolkning är att Christian Lundeberg ville fortsätta att protestera mot Klingbergs tillvägagångssätt, men att han nöjde sig med markeringen att underkänna deras röster för aktierna från

⁴⁵Dvs. i det fall att disponent Lundbäck inte var närvarande. Förmyndarna var alltså Klingberg, Lundberg och Claëson. (Motiveringen verkar dock irrelevant, och var kanske ett svepskäl.)

⁴⁶Borgmästare Otto Lundberg var inte själv aktieägare, men hade fullmakt för Emma Fogelmarck; han var en av hennes förmyndare, tillsammans med Erland Klingberg och Nils Claëson.

⁴⁷Klingbergs svägerskor Sofi och Siri Fogelmarck, med 12 resp. 13 aktier, var denna gång, för ovanlighets skull, inte företrädna genom fullmakt, inte heller deras fostersyster Helene Redlund (1 aktie), se appendix E.1; deras röster hade dock inte påverkat majoritetsförhållandena.

Steffansson, och anmärkningar till protokollet, och att han insåg att han var besegrad och inte ville (eller kunde) utnyttja sin nyvunna majoritet på mötet och ställa saken på sin spets genom att hindra omval av Klingbergs styrelse; kanske insåg han att detta, med fortsatt tvist (som kanske skulle riskera att hamna i domstol), skulle allvarligt skada bolaget. Det är också möjligt att man var oeniga inom familjen Lundeberg. Varför endast Christian Lundeberg röstade i styrelsevalet är svårare att förstå. Min gissning är att han ville visa att han kapitulerat på ett snyggt sätt, och fick de övriga att acceptera det.

Christian Lundeberg var mötesordförande på bolagsstämmorna även de kommande åren, men då tycks det ha gått lugnt till.

13. Miljöproblem

På ett styrelsemöte 1909 diskuterades miljöproblem orsakade av sulfitfabriken. Drätselkammaren i Gävle hade upprepade gånger framställt klagomål över att vattnet i Gavleån förorenades av sulfitluten och annat avfall från fabriken.⁴⁸ (De hade säkert anledning till det, eftersom sulfitfabriker släppte ut stora mängder av både organiskt material och kemikalier i den använda sulfitluten, se Appendix A). Styrelsen hade därför låtit professor Peter Klason⁴⁹ göra en undersökning på plats och föreslå åtgärder mot olägenheterna. Styrelsen beslöt att följa Klasons förslag och anlägga två lutdammar där luten skulle luftas och fiberpartiklar sjunka till botten (innan luten släpptes ut i ån, som förr); kostnaden beräknades till 12 000 kronor.

14. Klingberg blir praktiskt taget ensam ägare 1917

På hösten 1917 säljer samtliga i familjen Lundeberg alla sina sammanlagt 226 aktier till Erland Th. Klingberg (187) och hans svägerska Sofi Fogelmarck (39); tydligen var detta en samlad affär, men tyvärr är inga detaljer kända om pris eller bakgrund.

Resultat är att Erland Th. Klingberg nu ensam äger 2/3 av bolaget (334 aktier av 500), och alltså har egen majoritet; resterande aktier ägs av hans svägerskor Sofi Fogelmarck (98) och Siri Gripensvärd född Fogelmarck (61), med undantag för 7 aktier ägda av andra släktingar, disponenten, m.fl.⁵⁰ Erland Th. Klingberg fortsätter fram till 1932 att ensam äga minst 2/3 av bolaget, och tillsammans med familjemedlemmar hela bolaget med undantag för enstaka aktier hos disponent och andra styrelseledamöter.

Bolagsstämman 1917 inleddes 28/7, men ajournerades; när den återupptogs 19/12 hade Erland Th. Klingberg alltså egen majoritet. Till bolagsstämman i juli hade styrelsen lagt fram ett förslag om nyemission 1:1, men till december hade Erland Th. Klingberg ändrat sig, och

⁴⁸Gävle ligger ca en mil nedströms. Tydligen hade Valbo kommun inte klagat. Detta beror eventuellt på att bruksägarna hade en stark ställning i kommunen; Mackmyra Sulfit och dess ägare var säkert bland de största skattebetalarna i kommunen, och till 1918 hade även bolag kommunal rösträtt och den kommunala rösträtten var graderad så att både privatpersoner och bolag hade röster i proportion till den skatt de betalade (till 1909; sedan begränsades rösträtten till en fyrtiogradig skala 1909–1918). Flera av ägarna till Mackmyra Sulfit hade också olika kommunala förtroendeuppdrag i Valbo, bland annat var Christian Lundeberg ordförande i kommunalstämman 1881–1908.

⁴⁹Peter Klason (1848–1937), professor i kemi och kemisk teknologi på KTH. Han var en av de stora pionjärerna inom svensk träforskning och studerade bl.a. sulfit- och sulfatmetoderna.

⁵⁰1 aktie ägdes av sonen Axel Klingberg (1896–1971), som tydligen fick den i 21-årspresent; han utsågs genast till revisor, och blev 1918 styrelsesuppleant. Alla Erland Th. Klingbergs fem barn fick varsin aktie (efter fondemissionen 1917 två aktier) när de fyllde 21; i åtminstone två fall inregistrerades aktien i aktieboken på födelsedagen.

föreslog istället, med stöd av styrelsen, en fondemission, vilket stämman förstas beslutade. Alla aktieägare fick alltså nya aktier utan att betala för dem.⁵¹ Disponent Einar Lundbäck var med om detta beslut, men inför bolagsstämman 1918 hade han reserverat sig mot styrelsens förslag om 10% aktieutdelning utan tyckte att 5% vore lagom, och han uttryckte oro över bolagets kapitalbehov till investeringar eftersom den tilltänkta nyemissionen (som styrelsen alltså hade varit enig om sommaren 1917) hade uteblivit. Han framhöll att även om bolaget gjort exceptionellt höga vinster 1916 och 1917, pga höga priser på pappersmassa och låga råvarupriser, så hade redan under 1917 situationen vänt och blivit ännu sämre 1918; inköpspriserna hade stigit kraftigt och det var dålig avsättning på grund av kriget.⁵² Styrelsen hade också beslutat att minska produktionen under sommaren och hösten 1917.

Mer om bakgrunden vet jag inte, men man kan misstänka att när Erland Th. Klingberg hade köpt alla Lundebergs aktier så hade han inte kvar pengar att dessutom investera i bolaget genom den planerade nyemissionen; kanske var han tvärtom i behov av att ta ut stora utdelningar från bolaget.

15. Ekonomiska svårigheter och banken tar makten

Under 1918 var det som sagt dåliga tider och fabriken stod stilla flera månader pga bränslebrist, höga priser och dåliga avsättningsmöjligheter. (Tiden användes till reparationer och förbättringar, bl.a. byggdes en ny damm över Gavleån.) Vinsten sjönk till 15 105 kr 1918.⁵³ Massatillverkningen gick faktiskt med en liten förlust (18 099 kr), men bolaget hade nu också trävarurörelse, med sågar vid Mossboda (i Uppland, numera Heby kommun) och Sofiedal, och sågen i Mossboda gav en vinst på 41 975 kr som täckte förlusterna på massatillverkning och jordbruk 1918 och alltså lämnade en liten sammanlagd vinst.^{54 55}

Det första fredsåret 1919 gick bra, med fortsatt höga massapriser och en vinst på 305 720 kr, trots att produktionen bara var ca 2/3 av det normala, vilket berodde dels på kraftiga förseningar i leveransen av nya kisugnar, dels på att efter detta "arbetsintensiteten i viss del av fabriken emellertid i så afsevärd grad förminskats" att endast 3/4 produktion kunnat uppnås.

1920 gick sämre, bolaget gick med vinst men bara 167 600 kr.

⁵¹En fondemission är mest en bokföringssak; aktieägarna får visserligen gratisaktier, men det betyder bara att deras aktier delas upp på flera. Men det kan få indirekta effekter, som här när styrelsen (Erland Th. Klingberg) 1918 föreslår fortsatt utdelning på 10%, vilket alltså innebär fördubblad utdelning eftersom aktiekapitalet fördubblats.

⁵²Det mesta av sulfitmassan från svenska massafabriker exporterades ju.

⁵³Men aktieägarna beslutade om fortsatt utdelning med 10%, dvs 100 000 kr.

⁵⁴Mossboda såg köptes av Mackmyra Sulfit 1915 och såldes 1922. Under 1918 och 1919 sågades i Mossboda till "plank, bräder, slipers m.m." 104 908 resp. 200 831 kubikfot toppmått timmer, dvs ca 2 900 resp. 5 600 m³to. Sofiedals såg var mindre, 1918 och 1919 sågades där 16 185 resp. 58 693 kubikfot toppmått timmer, dvs ca 450 resp. 1 600 m³to.

1920 köptes även en såg i Åby, som tycks ha sålts ca 1925. Sågen vid Sofiedal fanns kvar åtminstone till 1932. Sågarna gav efter 1918 bara blygsamma vinster (typiskt ca 2 000 kr/år), och 1921 och 1924 stora förluster (124 032 resp. 58 556 kr), så de var nog ingen bra affär.

⁵⁵Mackmyra Sulfit bedrev också jordbruksverksamhet sedan 1917 då Sofiedal köptes, se fotnot 10. Något år senare köptes också Åby (kanske tillsammans med sågen 1920). Åby tycks ha sålts ca 1927; Sofiedal fanns kvar till åtminstone 1932. Jordbruket gick de flesta år med förlust, ibland rätt stor (t.ex. 41 251 kr 1920, 35 999 kr 1924).

Ett par exempel ur bokföringen:

1926 producerade Åby 186 729 liter mjölk, till en produktionskostnad av 22,7 öre/liter.

1927 gjordes en avskrivning med 1 öre/kg rovor, sammanlagt 1 868,20 kr; det gällde alltså 186 820 kg rovor (gissningsvis årets skörd).

1921 blev en katastrof. Sverige drabbades hösten 1920 av den s.k. deflationskrisen, åtminstone delvis som en del av den internationella efterkrigsdepressionen. Under krisen, som varade till 1922, föll priserna i allmänhet kraftigt, till mindre än hälften av vad de varit 1920, vilket ledde till konkurser för många företag och hög arbetslöshet. Massapriserna hade varierat väldigt mycket redan under 1920; de hade nått en rekordhöjd men sedan sjunkit igen, under det allmänna prisfallet i slutet av året, och priserna rasade sedan vidare. Vid början av 1921 låg priset på ca 600 kr/ton, men under året sjönk detta till 220 kr/ton, långt under tillverkningskostnaden. Dessutom var efterfrågan dålig, och knappast någon så länge priserna låg högt. Resultatet för Mackmyra Sulfit blev en förlust på 1 463 795 kr.⁵⁶

Mackmyra Sulfit hade under kriget haft svårt att få råvaror men man hade sedan tecknat långtidskontrakt på inköp av bl.a. kol och massaved till höga priser; samtidigt hade man skrivit långtidskontrakt på försäljning av massa till betryggande priser. När nu priserna på råvaror sjönk kraftigt, till hälften eller en tredjedel, satt man alltså fast med kontrakt och måste betala de gamla, höga priserna. Samtidigt hade man ju kontrakt på försäljning till relativt höga priser, men köparna drabbades också av krisen och hade inte möjlighet att fullfölja avtalen.⁵⁷

Redan vid bolagsstämman 6/8 1921 var det nog klart att bolaget gjorde stora förluster. Styrelsen hade ändå i juni föreslagit utdelning för föregående år med 15% (i stort sett hela vinsten 1920), men Lantmännens bank skrev i juli till bolaget att de beklagligtvis inte kunde gå med på detta, med hänsyn till de stora lån som banken beviljat bolaget och ”den stora penningknapphet, varunder Ni f.n. arbeta”. (Mackmyra Sulfit hade vid ingången av 1921 en skuld till Lantmännens bank på 1 809 552 kr, vilket under 1921 ökade till 4 456 183 kr.) Banken meddelade också att de önskade få bankdirektör Erik Ahlenius (1879–1941) som representant i styrelsen.⁵⁸ Bolagsstämman hade nog inget val; det blev ingen utdelning och Erik Ahlenius valdes som fjärde styrelseledamot.^{59 60} I slutet av mötet meddelade dessutom disponent Lundbäck att han var sysselsatt med en utredning om bolagets ställning och utsikter för den närmaste framtiden, och att han redan funnit att situationen var mycket allvarlig.⁶¹

⁵⁶Produktionen var också långt under det normala, 13 999 ton, beroende på att fabriken hölls stängd 21/9 – 5/12, då en ny kraftstation fullbordades och fabriken elektrifierades och renoverades. (Alla ordinarie arbetare användes till detta.) Man passade alltså på med sådant när man ändå inte hade avsättning för pappersmassan.

⁵⁷Som Erlands son Carl Klingberg berättar i *Som jag minns det*, 55 år senare. Detta bekräftas åtminstone delvis av bokslutet för 1921, där stora nedskrivningar gjordes, bl.a. av lagret på 116 567 lkbm massaved, med ett bokfört anskaffningsvärde på 2 984 309 kr som skrevs ned till marknadsvärde 1 575 435 kr, alltså en förlust på 1 408 874 kr.

⁵⁸Lantmännens Bank hade anledning att vara oroliga. Många företag gick i konkurs under deflationskrisen 1920–1922, och bankerna drabbades hårt av kreditförluster, vilket ledde till att Lantmännens bank gick i konkurs 1923. Banken rekonstruerades med statliga pengar som den till större delen statliga Jordbrukarbanken. (Jordbrukarbanken ombildades 1949 till Kreditbanken, som långt senare genom sammanslagningar blev en del av, i tur och ordning, PKbanken, Nordbanken, och f.n. Nordea.)

⁵⁹Erland Th. Klingberg var optimistisk, alternativt desperat, och på hans förslag delegerades beslut om utdelning till styrelsen ”då så kan ske”, istället för att avslås direkt. Uppenbarligen blev läget aldrig bättre så att utdelning kunde ske.

⁶⁰Bolagsordningen föreskrev att styrelsen skulle bestå av tre av aktieägarna, men bolagsstämman beslöt ändå att ”i anledning af nu rådande förhållanden” välja Erik Ahlenius som en fjärde ledamot, utöver omval av Erland Th. Klingberg, Fredrik Gripensvärd (Erland Th. Klingberg’s sväger, see appendix E.1) och disponent Einar Lundbäck.

Till bolagsstämman nästa år, 1922, hade Erik Ahlenius övertagit en aktie från Erland Th. Klingberg; detta gjorde också att han kunde delta i bolagsstämman.

Bolagsordningen ändrades 1923, säkert på bankens initiativ; antalet styrelseledamöter var sedan 3–5, utan krav på aktieinnehav.

⁶¹Lundbäck yrkade därför att stämman inte skulle formellt avslutas utan ajourneras tills vidare, för att kunna återupptas vid behov. Erland Th. Klingberg yrkade dock på avslutande, vilket beslutades.

Bokslutet och förvaltningen för 1921 behandlades på bolagsstämman 1922, som hölls den 29/7. En konflikt hade dykt upp mellan Erland Th. Klingberg och disponent Lundbäck. Disponent Lundbäck hade ett antal år haft, utöver sin fasta lön på f.n. 28 000 kr/år, ett tantiem⁶² på 1,5% av bolagets vinst (efter vissa avskrivningar mm); även driftsingenjören och skogsförvaltaren hade tantiem. Det var med årets stora förluster naturligtvis inte tal om utdelning till aktieägarna (dvs främst Erland Th. Klingberg själv), och Erland Th. Klingberg utgick också från att det inte skulle bli något tantiem detta år. Men till hans förvåning hade disponent Lundbäck utbetalat tantiem till sig själv och de andra tjänstemännen.⁶³ Bolagets revisorer, Otto Redlund och Erland Klingberg jr (Erland Th. Klingbergs son), skrev en revisionsberättelse där de avstyrkte ansvarsfrihet. Men bankens representant Erik Ahlenius förklarade att bankkrediten skulle dras in om schismen i ledningen visades i revisionsberättelsen. Erland Th. Klingberg måste ge sig. I protokollet står naturligtvis inte detta,⁶⁴ utan bara ”beslöts enhälligt på förslag av Bankdirektör E. Ahlenius att ajournera bolagsstämman till ... för behandlig av frågan om ansvarsfrihet och fastställande av balansräkningen och ...” En ny, ren, revisionsberättelse skrevs. Men revisorerna skrev också ett ”Konfidentiellt meddelande till aktieägarna” där de påpekar att tantiem för disponenten och skogsförvaltaren för 1921 har beräknats på ett belopp som är större än nettovinsten, och de undrar ”om ej här ett misstag föreligger”. Vid den fortsatta bolagsstämman 2/9 beviljades ansvarsfrihet enligt revisorens förslag, men, som det står i protokollet, ”med godkännande och fullt gillande av i revisorernas konfidentiella meddelande gjorda erinringar”. Bolagsstämman beslöt därefter ”i anledning av de olika meningar och tvistigheter angående beräkningssättet för utgående tantième, som förefunnits”, att några tantiem inte skulle utgå i framtiden.

På förslag (dvs krav) av bankdirektör Ahlenius ajournerades därefter bolagsstämman ännu en gång, till 30/9 1922. Ahlenius deltog inte denna gång, men han hade skickat en skrivelse som föredrogs, där han skrev att bankens styrelse begärde ytterligare en representant i styrelsen, liksom att två namngivna revisorer skulle väljas, och att han därför yrkade på att till styrelsen skulle väljas Erland Th. Klingberg, disponent Lundbäck, E. Ahlenius och disponent O. Chr. Olsen i Göteborg. (Axel Klingberg fick stå kvar som suppleant, och Erland Klingberg jr fick bli revisorssuppleant.) Bolagsstämman beslöt som han yrkat.

16. Fortsatta svårigheter och slutet på släktens engagemang

Även 1922 blev ett förlustår, även om förlusten blev mycket mindre, ”bara” 347 256 kr.⁶⁵ Försäljningspriset sjönk under första halvåret ytterligare, från 220 till 180 kr/ton, men återhämtade sig sedan till ca 207:50.

1923 var konjunkturerna bättre, men fabriken stod stilla 6/1 – 15/4 pga en strejk och påföljande lockout i cellulosaindustrin. Bolaget gick dock med en liten vinst, 11 733 kr.

1924 blev det förlust igen, 118 933 kr, men resten av 1920-talet och 1930 gick bolaget med vinst, se tabell 2. Men vinsterna var små och kom inte i närheten av de goda tiderna före 1921, trots att produktionen ökar stadigt.⁶⁶ Boksluten redovisar sedan krisåren 1921–1922 en

⁶²Se fotnot 24.

⁶³Tyvärr vet jag inte hur han beräknat detta, men gissningsvis genom en kreativ bokföring, kanske genom att räkna med en vinst utan hänsyn till avskrivningarna nämnda i fotnot 57.

⁶⁴Detaljerna berättas av Carl Klingberg i *Som jag minns det*.

⁶⁵Produktionen 1922 var 16 946 ton sulfitmassa. Även detta år var fabriken stängd en period (5 veckor) för reparationer (byte av kokarhalsar).

⁶⁶T.ex. installeras 1926 ”Svenssons fyllnadsapparat” vid kokarna, och produktionen kunde därigenom ökas med 2000–2500 ton/år.

år	prod.	vinst
1916	18002	859901
1917	12255	331333
1918	5860	15105
1919	11850	305720
1920	17262	167600
1921	13999	−1463795
1922	16946	−347256
1923	?	11733
1924	?	−118933
1925	18763	30000
1926	20390	53243
1927	21245	59889
1928	?	50308
1929	21116	35410
1930	?	177307
1931	?	−532177

Tabell 2: Produktion sulfitmassa (ton) och vinst/förlust (kronor) 1916–1931.

balanserad förlust, som långsamt minskar men aldrig försvinner. Någon aktieutdelning blev det aldrig tal om.⁶⁷

1931–1932 kommer nästa kris, då den internationella depressionen når Sverige (med Kreugerkraschen 1932 som kulmen). Disponent Lundbäck gjorde hösten 1930, när den internationella depressionen kraftigt påverkat både efterfrågan och priser, en längre utredning, som räknar med en produktionskostnad i Mackmyra på 183,35 kr/ton, och uppskattar att försäljningspriset som lägst bör bli ca 165 kr/ton nästa år; han påpekar bland annat att Mackmyra har relativt höga kostnader genom att det varken har flottningled fram till fabriken (merkostnad på 2-3 kr/lkbn massaved) eller ligger vid djuphamn (kostnad 5,35 kr/ton massa för transport till Gävle hamn). Utredningen utmynnar i förslag på nyinvesteringar för att effektivisera produktionen och minska kostnaderna. (Dessutom föreslogs ev. en ny verksamhet vid sidan av sulfitmassetillverkningen.) Styrelsen beslöt i januari 1931 att gå vidare med dessa förbättringar, och att be Jordbrukarbanken om nya lån på högst 761 286 kr för dessa.⁶⁸

Men krisen blev uppenbarligen värre än styrelsen förutsett. Resultatet 1931 blev en jätteförlust på 532 177 kr. Fabriken stod stilla 29/6 – 9/8 och 7–31/12 pga en överenskommelse med andra massaproducerer i flera länder om 15% produktionsminskning.

1932 gick tydligen inte bättre. Ordinarie bolagsstämma hölls 30/7, på Jordbrukarbankens kontor i Stockholm.⁶⁹ Erland Th. Klingberg var inte närvarande, fast han var huvudägare och styrelseordförande; gissningsvis hade han nu givit upp om bolaget.⁷⁰ Efter att ha godkänt förvaltningen för 1931 ajournerades stämman.

⁶⁷Redan 1924 tas Mackmyra Sulfit upp under rubriken ”Värdelösa aktier” i Sofi Fogelmarcks bouppteckning.

⁶⁸Liksom vid tidigare dåliga tider satsade man alltså offensivt, med nya investeringar snarare än nedskärningar.

⁶⁹Bolagsstämma hade hållits där minst en gång tidigare, och möjligen alla år sedan banken tog makten 1922. (Bolagsstämman 1922 hölls på bolagets kontor i Mackmyra.)

⁷⁰Närvarande var disponent Lundbäck, samt bankens representanter Fritz Nälsén, Alf Lindahl och G. Berger, vardera med 1 aktie.

Det tycks ha varit praxis att de representanter för banken som deltog i bolagsstämman formellt registrerades som aktieägare inför stämman, gissningsvis genom att de ”lånade” en aktie av Erland Th. Klingberg.

Bolagsstämman fortsatte den 28/9 1932, åter på Jordbrukarbanken, och då visar röstlängden att familjen Klingberg nu hade nödgats lämna ifrån sig alla sina aktier i bolaget till Jordbrukarbanken.⁷¹ Dessutom förelåg en skrivelse från styrelsen⁷² som meddelade att ett bokslut hade upprättats per 31/8 1932, vilket visade att nästan hela aktiekapitalet nu förbrukats (936 386 kr av 1 000 000), och att bolaget därför var skyldigt att träda i likvidation om inte mer kapital tillfördes inom 3 månader.⁷³

17. Ekonomisk sammanfattning och slutkommentar

Mackmyra Sulfit gick bra de första 30 åren. En aktie för 1 000 kr investerade vid grundandet 1889 gav under åren fram till 1920 en sammanlagd utdelning på ca 3 670 kr, vilket (med ränta på ränta) motsvarar en årsränta på ca 8,7%.⁷⁴

Även en investering i nyemissionen 1901 lönade sig, fast nätt och jämt. En aktie köpt då för 2 000 kr gav sammanlagt ca 2 470 kr i utdelning, vilket motsvarar ca 3,6% ränta, en ganska dålig avkastning.

Dessutom gjorde Mackmyra och Forsbacka bruks ägare gissningsvis ytterligare vinster på att sälja massaved från sina skogar till ett förmånligt pris till sitt eget bolag.

Däremot var nog Erland Th. Klingbergs köp från familjen Lundeborg 1917 en dålig affär; en aktie på nominellt 1 000 kr gav (efter fondemissionen samma år) sammanlagt 700 kr i utdelning de tre följande åren, men sedan inget mer. Vad Klingberg betalade är inte känt, men gissningsvis var det snarare betydligt mer än 1 000 kr/aktie, eftersom de senaste året hade givit stor vinst och utdelning.

Från 1921 gick Sulfiten dåligt; några år med stora förluster under kriserna 1921–1922 och 1931–1932 vägdes inte upp av de små vinster som gjordes de flesta andra år. Och 1932 stod alltså Mackmyra Sulfit på ruinens brant.

Var läget för Mackmyra Sulfit verkligen hopplöst 1932, så att endast en konkurs återstod, eller utnyttjade banken det dåliga läget för att manövrera ut Klingberg och göra en stor vinst på sikt? Det kan man knappast avgöra utan mycket mer detaljerade studier. Man kan å ena sidan notera att banken tog över bolaget utan att egentligen betala för det, se fotnot 73, och att

⁷¹Gissningsvis mot en symbolisk ersättning, men jag vet inget om det. Något måste Erland Th. Klingberg väl ha fått för att lämna ifrån sig Sulfiten istället för att låta den gå i konkurs; kanske utsikten om fortsatta leveranser av massaved.

Röstlängden visar att 994 av de 1000 aktierna ägdes av Jordbrukarbanken, och de återstående av de 6 närvarande (nog bara formellt, se fotnot 70), nämligen avgående disponent Lundbäck och blivande disponent Hornborg, Jordbrukarbankens chef Nils Matton Sjöberg (1880–1947), som ledde mötet, och godsägare Erik Abrahamsson, bankdirektör Fritz Nälsén och gruvingenjör Erik Bengtsson som sedan valdes till styrelseledamöter (tillsammans med Hornborg) resp. suppleant.

⁷²Skrivelsen var undertecknad av disponent Lundbäck och bankens två representanter Lindahl och Nälsén, men inte av Erland Th. Klingberg, fast han formellt fortfarande var styrelsens ordförande.

⁷³Detta löstes så att bolaget tillfördes 2 000 000 kr i nytt aktiekapital genom en nyemission där Jordbrukarbanken tecknade de nya aktierna, och betalade genom kvittning av en del av bolagets skuld till banken. (Samtidigt skrevs de gamla aktierna ned från sammanlagt 1 000 000 kr till 50 000 kr.)

Detta innebar att banken alltså inte satsade några nya pengar på att rädda bolaget. (Fast det är ju troligt att banken dessutom var tvungen att låna ut mer pengar.) Att förvandla lånen till aktiekapital betydde visserligen att risken att förlora pengarna ökade, men skillnaden var i praktiken kanske inte så stor; rimligtvis hade deras stora lån till bolaget nu under krisen blivit mer osäkra, och vid en eventuell konkurs riskerade banken ändå att förlora en stor del av dem. Om å andra sidan bolaget överlevde, så skulle nu framtida vinster gå till banken.

⁷⁴Siffrorna är lite osäkra, eftersom jag inte har exakta uppgifter på utdelning för riktigt alla år, se tabell 1, och baseras på ett antagande om 10% utdelning övriga år.

bolaget överlevde krisen och var verksamt i drygt 40 år till. Men å andra sidan är det lätt att vara efterklok och det var nog inte så enkelt att då veta hur skulle gå för bolaget; situationen verkar onekligen ha varit desperat 1932.

18. Epilog

När Jordbrukarbanken tog över Mackmyra Sulfit pensionerades samtidigt disponent Lundbäck från 1/10 1932.⁷⁵ Han efterträddes av Gunnar Hornborg (1885–1967).⁷⁶

1936 sålde banken aktierna i Mackmyra Sulfit till ett konsortium av olika personer under ledning av disponent Hornborg, vilka sedan ägde bolaget till 1970. 1951 pensionerades disponent Hornborg, och efterträddes av Ulf Strindlund (1915–2003).⁷⁷

På nyåret 1970 köptes Mackmyra Sulfit AB av Stora Kopparbergs Bergslags AB (numera del av Stora Enso). Sulfitfabriken hade då en produktion på ca 50 000 ton sulfitmassa/år.

Mackmyra Sulfitfabrik lades ned 1/10 1976.

Tack

Denna redogörelse bygger till stor del på protokoll och andra handlingar från Mackmyra Sulfit AB, vars arkiv numera förvaras i Arkivcentrum Dalarna i Falun. Tack till Per Lyrvall på Stora Enso och Arkivcentrum Dalarna för hjälp med att hitta dessa handlingar och ta fram dem åt oss vid ett par besök 2016.

Mackmyra Sulfits arkiv består av ca 202 hyllmeter, varav av tidsskäl vi bara har studerat en liten del. Det finns nog mer att hämta där för den som vill studera mer.

Tack även till Tage Klingberg och Julie White för kommentarer.

⁷⁵Om pensioneringen var frivilligt eller inte är okänt. Lundbäck var då 63 år. Han tillerkändes av de nya ägarna en pension på 12 000 kr/år resten av livet, och avtackades i bolagsstämmoprotokollet.

⁷⁶Gunnar Hornborg hade närmast varit disponent vid Emsfors bruk i Småland 1921–1932. (Samma pappersbruk som Erik Steffansson var verkställande direktör för 1907–1909, se appendix D.3.)

⁷⁷Son till den överingenjör John Strindlund (1884–1960) i Hurum i Norge som var en av dem som köpte aktier i bolaget av Jordbrukarbanken 1936.

Appendix A. Pappersmassa och sulfitfabriker

Pappersmassa framställs sedan mitten av 1800-talet från ved (tidigare användes främst lump). Pappersmassan görs sedan till papper i ett pappersbruk, genom att pappersmassan valsas och torkas. Ofta är massafabrik och pappersbruk integrerade till en fabrik, men det är också vanligt med separata fabriker. Mackmyra hade aldrig något eget pappersbruk utan sålde pappersmassan som sådan.

Nu liksom på 1800-talet görs ved till pappermassa på i huvudsak tre olika sätt: antingen mekaniskt (slipmassa) eller kemiskt med sulfit- eller sulfatmetoden. Kemisk massa framställs genom att träflis kokas under tryck med kemikalier; sulfitmetoden använder en sur lösning (lut) med sulfit (SO_3^{2-}) och vätesulfit (HSO_3^-),⁷⁸ medan sulfatmetoden använder en alkalisk lut med bl.a. natriumhydroxid där luten återvinns med hjälp av natriumsulfat (glaubersalt, Na_2SO_4).⁷⁹ Ved består huvudsakligen av cellulosa samt lignin, som binder samman cellulosafibrerna; vid kemisk massatillverkning är principen att ligninet ska lösas upp av kemikalierna och frigöra cellulosafibrerna (som sedan bildar papperet), utan att dessa skadas.

Mekanisk massa uppfanns 1844 i Tyskland, och har produceras i Sverige sedan 1857. Den är billigare men av sämre kvalitet, och används t.ex. till tidningspapper.⁸⁰

Sulfitmetoden patenterades i USA 1867, men utvecklades till praktiskt användbarhet i Tyskland och Sverige; den första fungerande sulfitfabriken i världen var Bergvik i Hälsingland 1874.

En föregångare till sulfatmetoden⁸¹ fanns från 1860 i USA (i Sverige från 1872, i Dalaryd i Småland), och utvecklades till sulfatmetoden i Tyskland 1879.⁸²

Sulfit- och sulfatmetoderna ger pappersmassa med lite olika egenskaper, och därför delvis olika användningsområde. Bl.a. blir sulfatmassan brun, och måste blekas kraftigt när den inte används till t.ex. omslagspapper. En annan viktig skillnad är att sulfatmetoden kan användas med alla vanliga trädslag, medan sulfitmetoden inte fungerar med tall; till sulfitmassa används gran och vissa lövträd.

Ungefär hälften av veden löses upp vid kokningen. Nuförtiden återvinns kokluten i både sulfit- och sulfatfabriker, men under Mackmyra Sulfits första tid fanns inga sådana metoder för sulfitfabriker, utan den använda kokluten fick rinna bort. Gavleån måste ha förorenats kraftigt av både organiskt material och kemikalier (se avsnitt 13). Det var nog bra att lägga Sulfiten nedströms från herrgården. . .

I slutet av 1800-talet byggdes många massafabriker i Sverige, både sulfit- och sulfatfabriker. Sulfitmetoden dominerade länge, men numera är sulfatmetoden den helt dominerande, och det finns i Sverige bara 3 sulfitfabriker kvar.⁸³

⁷⁸Sulfitluten framställs genom att svavel eller svavelkis bränns, och röken löses upp i vatten. I luten finns också metalljoner ("bas"), natrium, kalcium eller magnesium; Mackmyra gjorde sin lut med kalk och hade alltså kalciumbas. (Moderna sulfitfabriker använder oftast magnesiumbas.

⁷⁹Natriumsulfat, som givit sulfatmetoden dess namn, är alltså en viktig råvara för sulfatmetoden, men medverkar inte vid själva kokningen.

⁸⁰Först i Sverige (1857) var Önan i Trollhättan. Störst i Sverige nu är Kvarnsveden, med ca 1 000 000 ton/år.

⁸¹Sodametoden (natronmetoden), med natriumhydroxid men utan sulfat.

⁸²Sulfatmetoden utvecklades vidare av bl.a. svensken Alvar Müntzing (1848–1917), gift med Erland Klingbergs syster Marie-Louise (1860–1928), som 1885 på Munksjö bruk uppfann s.k. kraftpapper.

⁸³Däribland Billeruds sulfitfabrik i Säffle (numera Nordic Paper), som anlades redan 1883 som den tredje i Sverige.

A.1. Lite statistik

1890, när Mackmyra sulfitfabrik startade, fanns i Sverige 75 pappersmassefabriker som sammanlagt producerade 95 kton⁸⁴ massa; de flesta var mekaniska och det fanns ca 20 sulfitfabriker och ca 10 sulfatfabriker.

1896 producerades i Sverige 309 kton massa, därav 197 kton kemisk massa (sulfit+sulfat); av detta kom 4 kton från Mackmyra.

1913 fanns 114 rena pappersmassefabriker och 54 integrerade med framställning av papper eller papp; därav gjorde 100 mekanisk massa, 64 sulfitmassa och 22 sulfatmassa (några använde två eller tre slags metoder). De producerade totalt 1 186 kton massa, varav 326 kton mekanisk (28%), 705 kton sulfitmassa (59%) och 155 kton sulfatmassa (59%). Av massan exporterades ca 70%; av sulfitmassan 80%.

2017 finns i Sverige 33 massafabriker, varav 9 gör mekanisk massa, 17 sulfatmassa, 3 sulfitmassa och 4 både mekanisk och sulfatmassa; de producerade 2016 totalt 11 600 kton pappersmassa, därav ca 30% mekanisk massa, 65% sulfatmassa och 5% (ca 600 kton) sulfitmassa. Av detta såldes ca 4 000 kton som pappersmassa (90% på export), medan resten blev papper med en gång i integrerade fabriker.

Appendix B. Aktiekapital och aktieägare 1890–1917

Mackmyra Sulfit AB startade alltså med ett aktiekapital på 220 000 kr fördelat på 220 aktier. Av dessa tecknade som sagt Wilhelm Fogelmarck 85, Christian Lundeberg 85 och Erik Steffansson 50. Wilhelm Fogelmarck och Christian Lundeberg gav omedelbart bort 25 aktier var till sina barn: Fogelmarck 8 aktier var till döttrarna Sofi (1864–1924), Anna (1867–1953) och Siri (1868–1944), samt 1 aktie till fosterdottern Helene Redlund, född Thomée (1862–1943), medan Lundeberg gav 5 aktier var till barnen Kristian W. (1866–1948), Gerdt (1868–1948), Elin (1873–1960), Folke (1878–1952) och Signe (1883–1961).

1892 gjordes en apportemission, då bolaget köpte mer mark och vattenkraft av Mackmyra bruk, och betalade detta med 30 nya aktier till Mackmyra bruks ägare, dvs 15 aktier var till Wilhelm Fogelmarck och Christian Lundeberg. Dessa gav de nya aktierna till sina barn (5 var till döttrarna Fogelmarck och 3 var till barnen Lundeberg).⁸⁵

1893 skedde en riktad nyemission, då 15 nya aktier utgavs till en kurs 1160 kr till Arthur Lundeberg (1860–1927, Christians kusin; 10 aktier), Marie Lundeberg (1815–1902, Christians mor; 4 aktier); Kristian W. Lundeberg (1 aktie). Aktiekapitalet är nu 265 000 kr, fördelat på 265 aktier (100 i familjen Fogelmarck; 115 i familjen Lundeberg; 50 Erik Steffansson). Samma år dog Wilhelm Fogelmarck, och hans aktier ärvdes av änkan Emma.

1895 gifter sig Anna Fogelmarck med löjtnant (senare major) Erland Klingberg, varefter hennes aktier räknas som hans. Han ersätter samma år sin döde svärfar i Mackmyra Sulfits styrelse.

1901 sker en nyemission av 85 aktier till kursen 2000 kr (den nominella kursen är 1000); dessa fördelas i proportion till aktieinnehavet, med ca 1 ny aktie på 3 gamla, enligt en lista i bolagsstämmaprotokollet (sammanlagt 31 till familjen Fogelmarck/Klingberg, 38 till familjen Lundeberg och 16 till Steffansson.) Emissionen blir dock inte fulltecknad, och omfördelningar sker inom familjerna; resultatet blir att 75 aktier tecknas, så att aktiekapitalet blir 340 000

⁸⁴1 kton = 1 000 ton

⁸⁵Erik Steffansson avstod från den rätt han hade enligt tidigare beslut att själv köpa ett proportionerligt antal nya aktier vid denna emission.

kr. Totalt finns sedan 340 aktier, varav 132 Fogelmarck/Klingberg, 148 Lundeberg och 60 Steffansson.

1907, när Erik Steffansson slutar som disponent, säljer han sina aktier. 1 aktie överläts till hans efterträdare Einar Lundbäck; de övriga 59 köps av Emma Fogelmarck (36) och Erland Klingberg (23). Erland Klingberg disponerar nu i praktiken 190 aktier (mot familjen Lundeberg 148 och övriga 2) och har därigenom från nu och framåt majoritet i bolaget, vilket visar sig på bolagsstämman 1907, se kapitel 11.

1908 säljer Sofi Fogelmarck 1 aktie till Erland Klingberg, och 1910 överlåter han en aktie var till de två utomstående Erik Björkman och O. V. Lundberg⁸⁶; 1911 övertas Björkmans aktie av Ludvig Linderberg.

Emma Fogelmarck dör 1910, och vid arvsskiftet fördelas hennes 96 aktier med 32 var till de tre barnen; Erland Klingberg har därefter (genom sin fru Anna) 100 aktier själv, och med svägerskornas röster fortsatt majoritet.

1911 sker en nyemission, varvid antalet aktier ökas från 340 till 500, dvs knappt 1 ny aktie på 2 gamla. (Den exakta fördelningen av teckningsrätter var enligt en lista beslutad på bolagsstämman.) Dessutom dör Christian Lundeberg, och hans aktier delas mellan änkan Anna Lundeberg, född Elfbrink, och de fem barnen. 1913 sker arvsskiftet efter Christians mor Marie Lundeberg (som dött redan 1902; dödsboet hade drivits som ett aktiebolag) och hans änka Anna Lundeberg.

På hösten 1917 säljer samtliga i familjen Lundeberg alla sina sammanlagt 226 aktier till Erland Th. Klingberg (187) och hans svägerska Sofi Fogelmarck (39); tydligen var detta en samlad affär, men tyvärr är inga detaljer kända om pris eller bakgrund. 1917 får också Erlands äldsta son Axel Klingberg och Sofi Fogelmarcks sällskapsdam Märta Redlund (dotter till Otto och Helene Redlund) 1 aktie var; Axel antagligtvis som present av pappa på sin 21-årsdag och Märta Redlund gissningsvis som present av Sofi.

På bolagsstämman 1917 beslutas om en fondemission, med en ny aktie på varje gammal. Aktiekapitalet är därefter 1 000 000 kr; av de 1 000 aktierna har Erland Th. Klingberg 670, svägerskan Sofi Fogelmarck 196 och Fredrik Gripensvärd (med Siri) 122; övriga 12. Fram till 1932 sker sedan endast små förändringar, som att Erland Th. Klingberg ger sina barn 2 aktier var när de fyller 21, och att han köper 47 aktier av sin svåger och svägerska Fredrik och Siri Gripensvärd 1922 eller 1923.

Appendix C. Styrelse och revisorer 1889–1932

Styrelsens sammansättning 1889–1932 framgår av tabell 3 och 4, och revisorerna visas i tabell 5.

Bolagsstämman utsåg posterna som kassaman och verkställande direktör. Disponenten var alltid kassaman från bolagets grundande till 1922, då posten avskaffades. Disponenten var även verkställande direktör till 1907; 1907–1923 var istället Erland Th. Klingberg verkställande direktör, och därefter försvann posten.

Styrelseordförande utsågs inom styrelsen; det var Wilhelm Fogelmarck från grundandet till hans död 1893, därefter Christian Lundeberg till 1907, och därefter Otto Lundberg till 1918.⁸⁷

⁸⁶Lundberg var styrelsemedlem sedan 1907. Endast aktieägare kunde vara styrelsemedlemmar, men jag gissar att Lundberg ansågs behörig såsom förmyndare för aktieägaren Emma Fogelmarck. När hon nu var död behövde Lundberg en egen aktie.

⁸⁷Detta har inte kontrollerats alla år, men man kan anta att han omvaldes.

år	styrelseledamöter
1889–1893	W. Fogelmarck (ordf), Chr. Lundeberg, E. Steffansson (ing)
1893–1895	Chr. Lundeberg (ordf), E. Steffansson (disp), Kr.W. Lundeberg
1895–1907	Chr. Lundeberg (ordf), E. Steffansson (disp), E.Th. Klingberg
1907–1918	E.Th. Klingberg (VD), E. Lundbäck (disp), O.V. Lundberg (ordf)
1918–1921	E.Th. Klingberg (VD), E. Lundbäck (disp), F. Gripensvärd
1921–1922	E.Th. Klingberg (VD), E. Lundbäck (disp), F. Gripensvärd, E. Ahlenius
1922–1923	E.Th. Klingberg (VD), E. Lundbäck (disp), E. Ahlenius, O. Chr. Olsen
1923–1924	E.Th. Klingberg, E. Lundbäck, E. Ahlenius, K. Sundblad
1924–1928	E.Th. Klingberg, E. Lundbäck, E. Ahlenius, K. Sundblad, E. Henriques
1928–1930	E.Th. Klingberg, E. Lundbäck, E. Ahlenius, E. Henriques
1930–1931	E.Th. Klingberg, E. Lundbäck, E. Ahlenius, A. Lindahl, F. Nälsén
1931–1932	E.Th. Klingberg, E. Lundbäck, A. Lindahl, F. Nälsén

Tabell 3: Styrelse

år	styrelsesuppleanter
1891–1893	Kr.W. Lundeberg
1893–1895	Arthur Lundeberg
1895–1907	Kr.W. Lundeberg
1907–1908	Nils Claëson
1908–1917	Otto Redlund
1917–1923	Axel Klingberg
1923–1929	Axel Klingberg, A. Widerbäck
1929–1931	Wilhelm Klingberg, A. Widerbäck
1931–1932	Wilhelm Klingberg, Erland Klingberg jr

Tabell 4: Styrelsesuppleanter

år	revisor	revisorssuppleanter
1890	August Lundeberg, Kr.W. Lundeberg	Gerdt Lundeberg
1891	August Lundeberg, Kr.W. Lundeberg	O. Redlund
1892	August Lundeberg, Kr.W. Lundeberg	Gerdt Lundeberg
1893–1894	August Lundeberg, Anna Fogelmarck	Gerdt Lundeberg
1895–1916	August Lundeberg, Arthur Lundeberg	Gerdt Lundeberg
1917	F. Gripensvärd, O. Redlund	Sofi Fogelmarck
1918–1921	O. Redlund, Erland Klingberg jr	Sofi Fogelmarck
1922	E. Erlandsson, G Berger	Erland Klingberg jr
1923–1927	J.G. Lidwall, G. Berger	Erland Klingberg jr
1928	J.G. Lidwall, G. Berger	Wilhelm Klingberg, Erland Klingberg jr
1929–1930	J.G. Lidwall, G. Berger	Erland Klingberg jr, Axel Klingberg
1931	J.G. Lidwall, G. Berger	A. Widerbäck, S. Wallander

Tabell 5: Revisor

Troligen var Fredrik Gripensvärd ordförande 1918–1922.⁸⁸ Erland Th. Klingberg var styrelseordförande åtminstone från 1925 till 1932, och gissningsvis från 1923 då hans post som VD

⁸⁸Har inte kontrollerats, men det verkar troligt att traditionen att ordförande var en annan än VD och disponent fortsatte.

Bolagsstämmorna 1920–1921 hölls på Gripensvärds gård Strömsta utanför Enköping.

avskaffades.⁸⁹

Appendix D. Huvudpersonerna

D.1. Wilhelm Fogelmarck (1835–1893)

Wilhelm Fogelmarck, född i Västervik 10/5 1835, död på Vall i Valbo 13/5 1893, var son till en kofferdikaptén,⁹⁰ senare skeppsklarerare, i Västervik. Wilhelm gick på Ultuna lantbruksläroverk 1855–1857, och fick därefter anställning som underlärare på Gävleborgs läns hushållningssällskaps lantbruksskolan, som startats 1855 på Åby i Valbo och 1858 flyttade till Vall, också i Valbo; Wilhelm blev 1861 föreståndare för lantbruksskolan, och var det tills skolan 1889 flyttade till Hälsingland.

Wilhelm Fogelmarck gifte sig 1863 med Emma Elfbrink (1842–1910), dotter till grosshandlaren i Gävle Wilhelm Elfbrink (1813–1870) och hans hustru Sofie, f. Göransson (1813–1860).⁹¹

Wilhelm med familj bodde större delen av året, i den nybyggda herrgården på Vall, men sommartid på Mackmyra herrgård som Emma ärvt av sin far 1870. När lantbruksskolan flyttade från Vall 1889 fortsatte Wilhelm (och senare hans änka) att arrenderade Vall, och bodde kvar i herrgården där.

Wilhelm Fogelmarck hade många uppdrag i kommun, landsting, organisationer och företag, t.ex. ordförande i kommunalstämman, ledamot av landstinget från 1872 och ordförande där 1881–1909, vice ordförande i Gävleborgs läns hushållningssällskap 1876–1893, direktör i Korsnäs sågverk, Gävleborgs enskilda bank och Gävleborgs sparbank. Han var även riksdagsledamot i första kammaren 1877–1879.⁹²

Wilhelm och Emma Fogelmarck fick tre döttrar (förutom sonen Wilhelm, som dog tre månader gammal): Sofi (1864–1924), Anna (1867–1953), gift med Erland Th. Klingberg (appendix D.4), och Siri (1868–1944), gift med kaptén Fredrik Gripensvärd, se appendix E.1.

D.2. Christian Lundeberg (1842–1911)

Christian Lundeberg, född 14/7 1842 på Forsbacka bruk i Valbo, död 10/11 1911 i Stockholm, växte upp på Forsbacka bruk där hans far, August Lundeberg (1810–1885) var inspektor, senare med titeln disponent. 1865 gifte sig Christian Lundeberg med Anna Elfbrink (1844–1913), dotter till Wilhelm Elfbrink (1813–1870) och Sofie, f. Göransson (1813–1860) (se fotnot 91), och blev därigenom svåger med Wilhelm Fogelmarck. De nygifta flyttade till Oslättfors bruk ca 2 mil norrut, som hans far hade köpt och där Christian blev förvaltare. 1871 köpte Christian och hans far August tillsammans med Wilhelm Fogelmarck Forsbacka bruk av de tidigare ägarna och bildade Forsbacka Jernverks AB; fadern blev verkställande direktör och

⁸⁹Erland Th. Klingberg fortsatte att uppbära samma arvode som styrelseordförande som han haft som VD, 7 500 kr/år. Övriga ledamöter, utom disponenten, hade då 1 500 kr/år i arvode. Disponenten hade 28 000 i lön. Jämför med arvoden 1907 vid fotnot 40.

⁹⁰Kaptén på handelsfartyg.

⁹¹Sofie Göransson var syster till Göran Fredrik Göransson (–1900), grundare av Sandvikens Järnverk (Sandvik); de var dessutom kusiner till Wilhelm Elfbrink.

⁹²Han avgick i förtid, eftersom mandatperioden då var 9 år i första kammaren. Han tycks inte ha engagerat sig i rikspolitiken efter det, till skillnad från hans svåger Christian Lundeberg, se appendix D.2.

Christian disponent, och Christian med familj flyttade 1872 tillbaka till Forsbacka.⁹³ Efter faderns död 1885 blev Christian VD.

Christian Lundeberg hade många uppdrag i kommun, landsting, organisationer och företag, t.ex. ordförande i kommunalstämman 1881–1908, ordförande i kommunalnämnden 1881–1889, ledamot av landstinget 1881–1909 och ordförande där 1993–1904 och 1904–1909, styrelseledamot i Korsnäs sågverks AB från 1893, styrelseordförande för Sveriges stadshypotekskassa från 1909, preses i Lantbruksakademien från 1909. Han engagerade sig också i rikspolitiken, vilket med tiden tog allt större del av hans tid och intresse. Han var ledamot av riksdagens första kammare från 1886 till sin död 1911, och blev 1899 ledare för högerpartiet (kallat Majoritetspartiet) där; han blev även vice talman från 1899. Högpunkten kom under krisen 1905 när Norge ensidigt lämnade unionen med Sverige; Christian Lundeberg var först ordförande i det särskilda riksdagsutskott som tillsattes juni–juli, och därefter statsminister i en samlingsregering 2/8 – 7/11 1905. Under sin tid som statsminister ledde han förhandlingarna med Norge i Karlstad 31/8 – 23/9, och lyckades åstadkomma en fredlig unionsupplösning. Han fick som tack för detta Serafimerorden av Oskar II när han avgick. Från 1909 till sin död var Christian talman i första kammaren.

Christians engagemang i rikspolitiken innebar att kom att vistas mycket i Stockholm, även om riksdagen på den tiden bara sammanträdde en del av året, och att han fick mindre tid och energi över för Forsbacka och sina lokala uppdrag. Sonen Kristian W. Lundeberg tog över mer och mer av arbetet, och efterträdde 1904 även formellt Christian som VD för Forsbacka järnverk.

1907 såldes Forsbacka järnverk, och 1909 flyttade Christian och Anna Lundeberg definitivt från herrgården i Forsbacka till Stockholm.

Christian och Anna Lundeberg hade 5 barn (förutom Anna som dog 7 månader gammal): Kristian W. (1866–1948), Gerdt (1868–1948), Elin (1873–1960), Folke (1878–1952), Signe (1883–1971). Kristian var styrelseledamot i Mackmyra Sulfit 1893–1895 och styrelsesuppleant övriga år 1890–1907, samt revisor 1891–1893; Gerdt var revisorsuppleant 1890 och 1892–1916 (se Appendix C).

Se vidare biografien *Storsvensken som blev fredsfurste* och avhandlingen *Perspektiv på patron*, båda av ättlingen Bo G. Hall.

D.3. Erik Steffansson (1844–1926)

Erik Samuel Steffansson, född 10/7 1844 i Norra Gräs i Sunnemo socken (Värmland), död 14/10 1926 på Ruda gård i Högsby socken (Småland), var en bondson från Värmland. Han gick i skola i Karlstad, och studerade sedan på Tekniska Högskolan i Stockholm (hette då Teknologiska institutet) där han blev civilingenjör 1869. Han var sedan verkmästare på Söderfors bruk 1872–1877 och bruksförvaltare på Gysinge bruk 1877–1889. Sedan flyttade han alltså till Mackmyra och blev disponent på den nya sulfitfabriken där.

Att Erik Steffansson värvades till ett bolag med Christian Lundeberg och Wilhelm Fogelmarck berodde nog delvis på att han hade ganska nära släktkontakter med familjen Lundeberg på Forsbacka, på följande (lite komplicerade) sätt:

Erik Steffansson hade en farbror Håkan Steffansson (1822–1872), från samma bondgård i Värmland, som också hade studerat på Teknologiska institutet och senare bl.a. varit konstmästare (ansvarig för pumpar, vattenhjul och andra mekaniska anläggningar) vid Falu gruva

⁹³Christian med familj flyttade in i stora herrgården, där de bodde till 1909, medan föräldrarna bodde kvar i lilla herrgården där Christian hade fötts och vuxit upp.

1850–1861. Håkan gifte sig 1862 med Matilda Lundeberg (1844–1867), syster till Christian Lundeberg och flyttade till Nyköping, där Matilda dog i barnsäng efter några år. Efter Matildas död flyttade Håkan Steffansson med två småbarn Nils (1865–1883) och Matilda (1867–1956) till sina svärföräldrar August (1810–1885) och Maria (1815–1902) Lundeberg på Forsbacka, och bodde där till sin död fem år senare. Barnen bodde sedan kvar hos morföräldrarna; Nils Steffansson dör på Forsbacka som tonåring; Matilda Steffansson bor kvar tills hon 1889 gifter sig med sin mors kusin Arthur Lundeberg (1860–1927), som blev föräldralös 1866 och därefter bodde som fosterson hos sin kusin Christian Lundeberg, först på Oslättfors i Hille, och från 1872 i Forsbacka där nu Christian och hans far August med familjer bodde som brukspatroner i varsin herrgård.^{94 95 96}

1897 köpte Erik Steffansson Rydö bruk i Halland (liksom Mackmyra ett nedlagt järnbruk), och byggde där en sulfitfabrik och ett pappersbruk. Som disponent anställde han Anders Olsson i Gysinge, som han säkert kände därifrån. (Köpesumman var 75 000 kronor; till detta kom nyinvesteringarna.)

När Erik Steffanssons hustru Berta Maria dör 1904, så visar hennes bouppteckning att paret hade tillgångar på 326 000 kronor och skulder (banklån) på 84 000; av tillgångarna var 75 000 kronor aktierna i Mackmyra Sulfit AB, och 210 000 aktier i Rydö Bruks och Fabriks AB, medan övriga tillgångar sammanlagda var endast 41 000 kronor. Så även om Steffanssons inkomster nog till stor del var lön och tantiem från Mackmyra, så fanns det mesta av hans förmögenhet i Rydö bruk. (År 1904 hade han 168 aktier i Rydö bruk; 1906 hade bolaget totalt 400 aktier, så gissningsvis ägde han knappt hälften av aktierna. Han var också en av de tre i styrelsen 1906.)

Det kan tyckas märkligt att Steffansson var disponent på en sulfitfabrik samtidigt som han ägde en annan sulfitfabrik; det tycks ju finnas risk för intressekonflikter. Men kanske såg man annorlunda på det på den tiden. Det finns i alla fall inget känt som antyder att han skulle ha gått bakom ryggen på Lundeberg och Klingberg, och de kan knappast ha varit ovetande om hans affärer.

Erik Steffansson var också verkställande direktör för Emsfors pappersbruk i Småland 1907–1909; även Emsfors gjorde sulfitmassa (sedan 1893), och en ny sulfitfabrik byggdes där 1907. Detta gick dock inte så bra; Emsfors pappersbruk gick i konkurs 1909, med Erik Steffansson som en av de största fordringsägarna, och Erik Steffansson gick (antagligen som en följd av detta) själv i konkurs senare samma år.⁹⁷

Erik Steffansson flyttar från Mackmyra 1908, först till Stockholm. Efter ett par års boende på olika platser flyttar⁹⁸ han till Ruda gård i Högsby sn i Småland (nära Mönsterås) där han bor till sin död 1926 med sin son Sigfrid (som äger gården).

Erik och Berta Maria Steffansson fick 6 barn, alla födda och två redan döda innan de flyttade till Mackmyra. De fyra som blev vuxna var Gustaf Erik Albin (1876–1940), Sigfrid (Sigge)

⁹⁴Christian Lundeberg var alltså kusin och fosterfar till Arthur och morbror till Matilda Steffansson. Han blev dessutom förmyndare för Matilda efter Augusts död. Erik Steffansson var kusin till Matilda.

⁹⁵Som gifta flyttade Arthur och Matilda till Falun; Arthur var officer och blev så småningom överstelöjtnant vid Dalmentet.

⁹⁶Arthur Lundeberg hade även två systrar, Hilma (1850–1933) och Ellen (1863–1872); efter föräldrarnas död fick de bo hos sin farbror August Lundeberg med fru Maria i Forsbacka, dit alltså året därpå även Nils och Matilda Steffansson flyttade. (August och Marias egna barn var vid det laget alla vuxna.)

⁹⁷Emsfors rekonstruerades efter en tid med nya ägare och ny ledning. Jfr fotnot 76.

⁹⁸Tillfälligt 1910 och definitivt 1911.

Staffan (1880–1928), Håkan Mauritz (1883–1962),⁹⁹ Siri Maria Matilda (1887–). Alla barnen tog som vuxna (efter mammans död) namnet Björnström-Steffansson.

D.4. Erland Theodor Klingberg (1866–1938)

Erland Theodor Klingberg, född 29/6 1866 i Hellefors, död 22/7 1938 på Mackmyra bruk. Uppvuxen på Gustafsströms bruk i Värmland, där fadern var disponent på järnbruket. Efter skolgång i Örebro och studentexamen som privatist i Skara blev Erland 1885 volontär vid Kungl. Dalregementet, där han så småningom blev kapten 1904. Han pensionerades från regementet med majors avsked 1916.

Officersyrket var då inte en heltidssysselsättning, och vid sidan om sin militära tjänstgöring ägnade han sig åt bruksbanan; han var 1889–1894 dels bokförare vid Hagge bruk och dels inspektor vid Smedjebackens ångsåg; båda i Norrbärke socken och båda ägda (till stor del) av hans svåger Harald Nordlander (1853–1920), gift med Erlands syster Sigrid (1858–1914).

1895 gifte Erland sig med Anna Fogelmarck (1867–1953), dotter till Wilhelm Fogelmarck (appendix D.1). Han tog därefter över driften av Mackmyra bruk och Vall åt sin svärmor Emma Fogelmarck (1842–1910), med titeln disponent. Efter Emmas död ärvde Erland och Anna Mackmyra bruk.

Erland och Anna bor först i ”villan” vid Mackmyra herrgård; 1909–1916 bodde familjen i Falun, där hans regemente var förlagt från 1909 (men de var på Mackmyra på jular och somrar; de ärvde herrgården efter Emmas död 1910). Efter hans pensionering 1916 flyttade familjen tillbaka till Mackmyra, men de skaffade också en lägenhet i Gävle där de bodde vintertid (och där barnen gick i skolan), och fortsatte bo på Mackmyra på somrarna.

Erland och Anna Klingberg fick 6 barn: Axel (1896–1971), Erland (1898–1981), Paco (1899–1900), Ulla (1901–1923), Wilhelm (1902–1994), Carl (1905–1990). Sönerna Axel, Erland och Wilhelm fick olika uppdrag i Mackmyra Sulfitt som styrelsesuppleant, revisor eller revisorssuppleant (se kapitel 15 och Appendix C).¹⁰⁰

Appendix E. Andra aktieägare mm i bolaget 1889–1932

E.1. Fogelmarck/Klingberg

Anna Fogelmarck, g. Klingberg (1867–1953). Dotter till Wilhelm Fogelmarck. Gift 1895 med Erland Klingberg. Aktieägare från 1890, men efter giftermålet räknas aktierna som mannens. Revisor 1893–1894.

Emma Fogelmarck, f. Elfbrink (1842–1910). Gift med Wilhelm Fogelmarck. Aktieägare från hans död 1893. Hade från åtminstone 1902 förmyndare; åtminstone de senaste åren var Erland Th. Klingberg, Otto Lundberg och Nils Claeson förmyndare.

Siri Fogelmarck, g. Gripensvärd (1868–1944). Dotter till Wilhelm Fogelmarck. Gift 1910 med kapten **Fredrik Gripensvärd**, som var styrelseledamot 1918–1922 och revisor 1917. Aktieägare från 1890, men efter giftermålet räknas aktierna som mannens.

Sofi Fogelmarck (1864–1924). Dotter till Wilhelm Fogelmarck. Aktieägare från 1890. Revisorssuppleant 1917–1921.

⁹⁹Håkan var en av förstaklasspassagerarna på Titanic, men överlevde i en livbåt.

¹⁰⁰Familjetraditionen säger att de alla tänktes en framtid inom Sulfiten. Axel utbildades till civilingenjör på kemilinjén på KTH, och arbetade i slutet av 1920-talet bl.a. på pappersbruk i USA och Kanada.

Axel Klingberg (1896–1971). Son till Erland Th. Klingberg och Anna, född Fogelmarck. Aktieägare 1917–1932. Styrelsesuppleant 1917–1929, revisorssuppleant 1929–1930.

Erland Klingberg jr (1899–1981). Son till Erland Th. Klingberg och Anna, född Fogelmarck. Aktieägare 1919–1932. Styrelsesuppleant 1931–1932, revisor 1918–1921, revisorssuppleant 1922–1930

Ulla Klingberg (1901–1923). Dotter till Erland Th. Klingberg och Anna, född Fogelmarck. Aktieägare 1922–1923.

Wilhelm Klingberg (1902–1994). Son till Erland Th. Klingberg och Anna, född Fogelmarck. Aktieägare 1923–1932. Styrelsesuppleant 1929–1932, revisorssuppleant 1928.

Carl Klingberg (1905–1990). Son till Erland Th. Klingberg och Anna, född Fogelmarck. Aktieägare 1926–1932.

Helene Redlund, f. Thomée (1862–1943). Fosterdotter till Emma och Wilhelm Fogelmarck.¹⁰¹ Aktieägare från 1890. Gift 1886 med direktör **Otto Redlund**, som var styrelsesuppleant 1908–1917, revisor 1917–1921 och revisorssuppleant 1891.¹⁰²

Märta Redlund (1888–1954), dotter till Otto och Helene Redlund, sällskapsdam åt Sofi Fogelmarck 1915–1924.

E.2. Lundeberg

Augusta Ericson, f. Lundeberg (1838–1922). Syster till Christian Lundeberg, änka efter grosshandlare Edvard Ericson (1833–1885). Aktieägare 1902–1917. Representerades vid bolagsstämman 1907 av sin son kapten **Hans Ericson**.

Anna Lundeberg, f. Elfbrink (1844–1913). Gift med Christian Lundeberg. Aktieägare från hans död 1911.

Arthur Lundeberg (1860–1927). Kusin till Christian Lundeberg och gift med Erik Stefanssons kusin Matilda (1867–1956). Officer, så småningom överstelöjtnant på Dalregementet i Falun. Aktieägare 1893–1917. Styrelsesuppleant 1893–1895.

August Lundeberg (1849–1944). Bror till Christian Lundeberg. Aktieägare 1893–1917. Revisor 1890–1916.

Elin Lundeberg (1873–1960). Dotter till Christian Lundeberg. Gift 1897 med **Oscar Olin** (1865–1934), förste livmedikus. Aktieägare 1890–1917.

Folke Lundeberg (1878–1952). Son till Christian Lundeberg. Civilingenjör. Aktieägare 1890–1917.

Gerdt Lundeberg (1868–1948). Son till Christian Lundeberg. Officer, så småningom överste och chef för Upplands artilleriregemente. Aktieägare 1890–1917. Revisorssuppleant 1890 och 1892–1916.

Julie Lundeberg (1846–1918). Syster till Christian Lundeberg. Aktieägare 1902–1917.

Kristian W. Lundeberg (1866–1948). Son till Christian Lundeberg. Efterträdde sin far som brukspatron och disponent i Forsbacka. Aktieägare 1890–1917. Styrelseledamot 1893–1895, suppleant 1891–1893 och 1893–1907, revisor 1890–1892.

¹⁰¹Föräldralös kusin till Emma Fogelmarck, som som 12-åring kom till Emma och Wilhelm Fogelmarck.

¹⁰²Att Otto Redlund valdes till revisor på bolagsstämman 1917 var nog egentligen fel, eftersom han hade deltagit i minst ett styrelsemöte under året, och nu alltså skulle granska bl.a. sin egen förvaltning.

Marie Lundeberg, f. Eckman (1815–1902). Mor till Christian Lundeberg, och änka efter August Lundeberg. Aktieägare från 1893.

Signe Lundeberg (1883–1961). Dotter till Christian Lundeberg. Gift 1904 med Lennart Lilliehöök af Gälared och Kolbäck (1872–1950). Aktieägare 1890–1917.

E.3. Disponent

Einar Lundbäck (1869–1941). Ingenjör. Disponent och styrelseledamot för Mackmyra Sulfit 1908–1932. Samtidigt ägare av 1 aktie (2 efter fondemission 1917).

E.4. Övriga 1907–1918

Erik Björkman (1880–1945). E.o. hovrättsnotarie, senare häradshövding i Ludvika. Var en av bouppteckningsmännen efter Emma Fogelmarck (liksom O. V. Lundberg). Aktieägare 1910–1911 (1 aktie); röstar dessutom för Emma Fogelmarcks dödsbo samt Sofi och Siri Fogelmarck på bolagsstämman 1910.

Nils Claëson (1848–1910). JO 1889–1892; justitieråd 1892–1898 och 1902–1910; ecklesiastikminister 1898–1902. En av förmyndarna för Emma Fogelmarck. Styrelsesuppleant 1907–1908.

Ludvig Linderberg (1861–1946). Löjtnant; pensionerad från Dalregementet 1911; sedan syssloman på Falu lasarett, med diverse kommunala och andra uppdrag. Aktieägare 1911–1917 (1 aktie); röstar dessutom för Sofi och Siri Fogelmarck på bolagsstämman 1912.

Otto V. Lundberg (1842–1918). Borgmästare i Sala från 1882. Riksdagsledamot i första kammaren 1900–1904. En av förmyndarna för Emma Fogelmarck. Styrelseordförande 1907–1918; ägare av 1 aktie från 1910.

E.5. Övriga 1921–1932

Alla representanter för Lantmännens bank/Jordbrukarebanken. Flera av dessa deltog också i en eller flera bolagsstämmor, och var då registrerade som aktieinnehavare, men detta var antagligtvis en formsak, se fotnot 70.

Från revisorer och deras suppleanter bortses här, se tabell 5.

Erik Ahlenius (1879–1941). Bankdirektör, vice VD i Lantmännens bank och dess efterföljare Jordbrukarebanken 1918–1930. Styrelseledamot 1921–31.

Emil Henriques (1883–1957). Advokat. Styrelseledamot 1924–1930.

Alf Lindahl (1889–1981). Advokat. Grundade 1918 Alf Lindahls advokatbyrå, numera Advokatfirman Lindahl. Ordförande för Jordbrukarebanken (senare Kreditbanken) 1939–1958. Styrelseledamot 1930–1932.

Fritz Nälsén (1881–1969). Vice VD i Jordbrukarebanken 1930–. Styrelseledamot 1930–1932 (och längre).¹⁰³

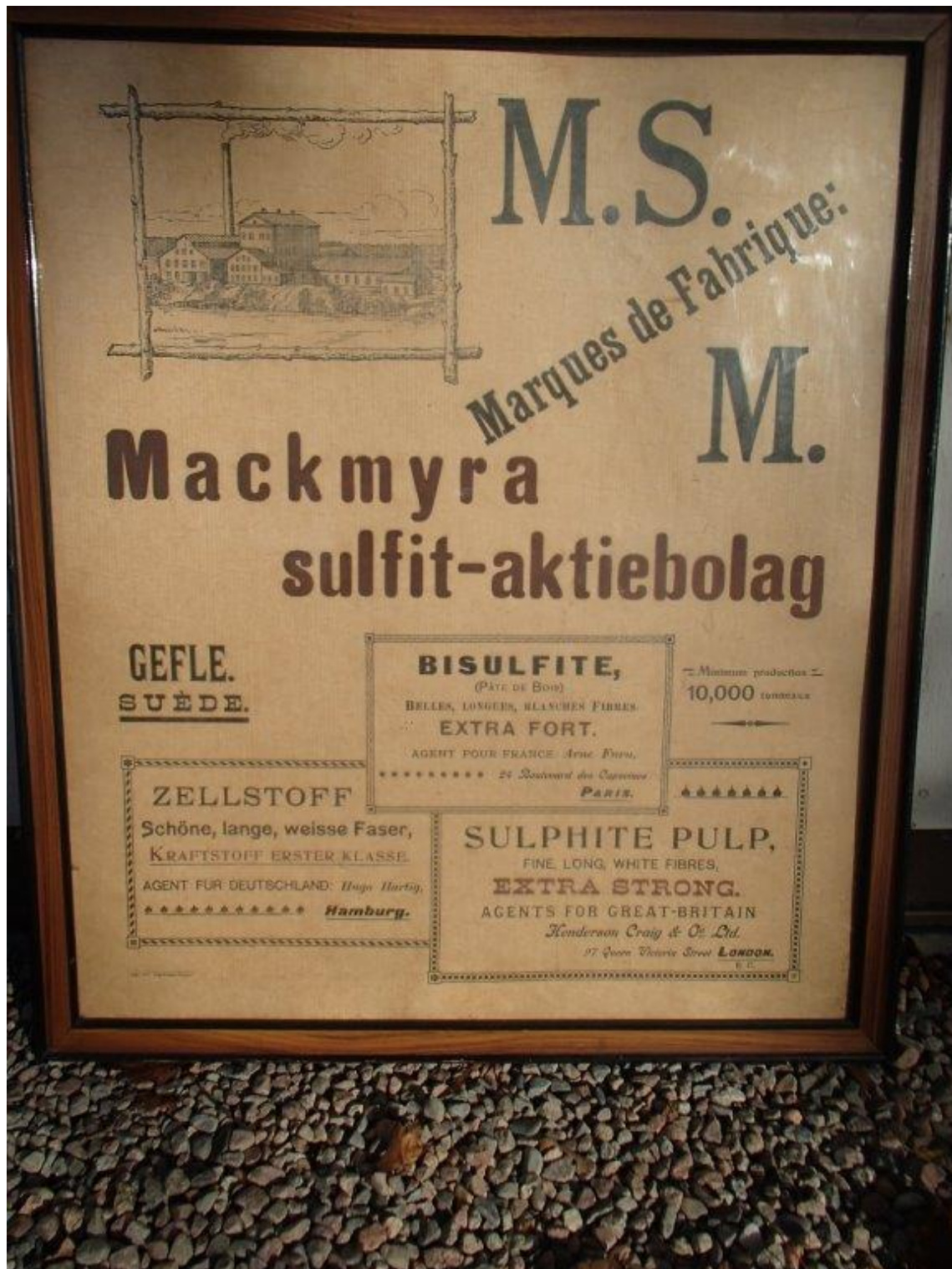
Ole Christian Olsen (1877–1951). Disponent och styrelseordförande i Göteborg-Dals pappersbruk 1913–1945; Göteborgs pappersbruks 1916–1945 Gamlestadens pappersbruk 1923–1945; styrelseordf. i Sulfit AB Göta 1930–1945. Styrelseledamot 1922–1923.

¹⁰³Fritz Nälséns son Bengt Nälsén (1911–1981) blev långt senare, på 1960-talet, rättare på Mackmyra bruk.

Knut Sundblad (1853–1928). Diktör. Chef för Skutskärsverken 1890–1907; VD Wifstavarvs AB 1970–1918. (Båda kombinerade sulfit- och sulfatfabriker.) Styrelseledamot 1923–1928.

Albin Widerbäck (1872–1932). Advokat. Stadsfogde i Gävle 1906–1932. Styrelsesuppleant 1923–1931.

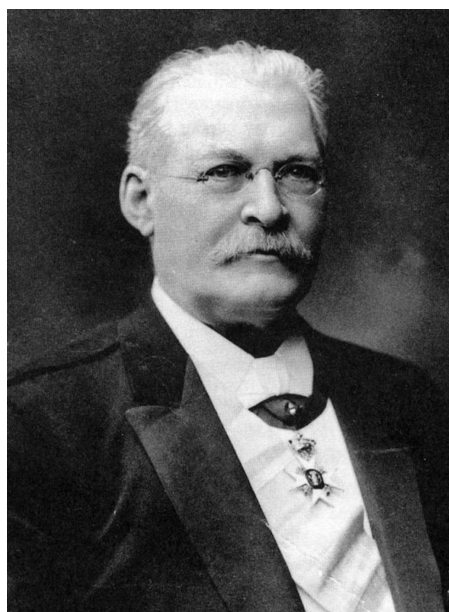
Appendix F. Några bilder

En flerspråkig reklamaffisch för Mackmyras sulfitmassa "extra stark".

Wilhelm Fogelmarck (1835–1893).

Christian Lundeberg (1842–1911).

Erik Steffansson (1844–1926).

Erland Th. Klingberg (1866–1938).

Ett av vykortet från vräkningarna vid konflikten 1906.

Källor och mer läsning

Mackmyra Sulfit AB:s arkiv (Arkivcentrum Dalarna)

Protokoll från styrelsemöten och bolagsstämmor, aktiebok, mm.

Historik. Arkivcentrum Dalarna.

Övriga källor

Aktiebolag 1901–1935, Riksarkivet (SVAR): Rydö bruks och fabriksaktiebolag.

Arbetsmiljöverket. Historik - Arbetsmiljö nu och då: 1902. Arbetsgivare till offensiv. SAF bildas.
<https://www.av.se/om-oss/125-ars-jubileum/>

Gösta Bagge, *Mackmyrakonflikten*. Social Tidskrift 1906, n:r 5 maj, 157–166.
<http://runeberg.org/soctids/1906/0163.html>

Bouppteckningar: Wilhelm Elfbrink, Wilhelm Fogelmarck, Sofi Fogelmarck, Berta Maria Stefansson. Riksarkivet (SVAR) och Arkiv Digital.

Bidrag till Sveriges officiella statistik. D, Fabriker och manufakturer.
https://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Historisk-statistik/Digitaliserat---Statistik-efter-serie/Bidrag-till-Sveriges-officiella-statistik-BiSOS-1851-1917/

Bygdeband, Sveriges hembygdsförbund: Rydö Bruks AB.
<http://www.bygdeband.se/plats/146635/sverige/hallands-lan/hylte/torups-forsamling/rydobruk/rydo-bruks-ab/>

Dagens Nyheter.

Dalregementets personhistoria.

Där papper formas. Emsfors. Om ett pappersbruk och dess människor. Oskarshamns kulturnämnd, 1985.

Rodney Edvinsson, *Prisomräknare från Medeltiden till 2100*.
<http://www.historia.se/Jamforelsepris.htm> .

Se även Rodney Edvinsson och Johan Söderberg, A Consumer Price Index for Sweden 1290–2008, *Review of Income and Wealth*, **57**:2 (2011), sid 270–292.

Emsfors bruk. Kalmar läns museum.
<https://digitaltmuseum.se/021016521805/emsfors-bruk-ar-ett-pappersbruk-som-ligger-pa-on-kroko-vid-en-fors-i-eman>

Bo G. Hall, *Storsvensken som blev fredsfurste*. Proprius, 2005.

Bo G. Hall, *Perspektiv på patron. Bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet, 2010.

Fritiof Hedström, *Släkten Fogelmark el. Fogelmarck fr. Fogelås socken, Västergötland*. Maskinskriven släktbok, 1919.

Historik över Mackmyra sulfitarbetares fackförenings tillkomst och 20-åriga verksamhet. Handskrivet manuskript, undertecknat "Styrelsen", 13 mars 1926. Arkiv Gävleborg.
<http://www.folkirorelse.se/Strid-om-foreningsratten>

Govert Indebetou, *Bergshögskolans elever under dess första 100-årsperiod*. A.-B. Svenska teknologföreningens förlag, Stockholm, 1919. Sid 145.

Industri. Berättelse för år 1913. Kommerskollegium. Sveriges officiella statistik.

<http://www.scb.se/H/SOS%201911-/Industri%20och%20bergshantering/Industri%201911-1996/Industri-1913.pdf>

Lennart Jörberg, *Svensk ekonomi under 100 år. I Svensk ekonomi*, red. Bo Södersten, 2. uppl., Rabén & Sjögren, Stockholm, 1974.

Carl Klingberg, *Som jag minns det*. Manuskript 1977.

Erland Th. Klingberg, *Släkten Klingberg*. Gävle, 1906.

Sophie Klingberg, *Dagbok 1908–1922*.

<http://www.elfbrink.se/wp-content/uploads/Sophie-Klingbergs-dagbok.pdf>

Kyrkoböcker: husförhörslängder, församlingsböcker, in- och utflyttningslängder, födelseböcker, dödböcker mm. Riksarkivet (SVAR) och Arkiv Digital.

Lantmannens uppslagsbok, red. H. Juhlin Dannfelt. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1923.

Lantmännen. Historia: 1920-tal, krisår och stora omorganisationer.

<https://lantmannen.com/om-lantmannen/historia/20-talet/>

Nationalencyclopedin, 1989–1996.

Nordisk familjebok, 2:a upplagan, 1904–1926.

<http://runeberg.org/nf/>

Papperets kronologi. Årtal i urval. Nordisk Pappershistorisk Förening.

http://www.nph.nu/pdf-filer/papperets_kronologi.pdf

Skogsindustrierna: medlemskarta.

<http://www.skogsindustrierna.se/om-oss/vara-medlemmar/medlemskarta/>

Skogsindustrierna: massa och pappersindustrin.

<http://www.skogsindustrierna.se/skogsindustrin/branschstatistik/massa--pappersindustrin/>

[http://www.skogsindustrierna.se/siteassets/dokument/statistik/svenska/2016/](http://www.skogsindustrierna.se/siteassets/dokument/statistik/svenska/2016/massa-och-pappersindustrin-2016.pptx)

[massa-och-pappersindustrin-2016.pptx](http://www.skogsindustrierna.se/siteassets/dokument/statistik/svenska/2016/massa-och-pappersindustrin-2016.pptx)

Skogsstatistisk årsbok 2014, Skogsstyrelsen.

<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/jord-och-skogsbruk-fiske/amnesovergripande-statistik/skogsstatistisk-arsbok/>

Svenska Dagbladet (SvD).

<https://www.svd.se/arkiv/>

Svenskt biografiskt lexikon, Riksarkivet, 1917–.

<https://sok.riksarkivet.se/sbl>.

Svensk uppslagsbok, 2. uppl., 1947–1955.

Sveriges dödbok 1901–2013 (version 6.00). Sveriges släktforskarförbund. DVD.

Vem är det: svensk biografisk handbok. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm. Olika årgångar. <http://runeberg.org/vemardet/>

Vem är vem? Vem är Vem bokförlag. Olika delar och årgångar.

Vivi Sörensen,¹⁰⁴ *80 år med Mackmyra Sulfit AB*. Bergslaget: Stora Kopparbergs personaltidning 1970:1, 7–11.

¹⁰⁴Vivi Sörensen, född Hornborg (1914–2009) var dotter till Gunnar Hornborg, disponent 1932–1951 (se avsnitt 18).